

Lapse peresisese väärkohtlemise väljaselgitamine ja selle mõju hindamine lastekaitsetöös ja last puudutavas tsiviilkohtumenetluses

LISAD

**Lapse peresisese väärkohtlemise
väljaselgitamine ja selle mõju hindamine
lastekaitsetöös ja last puudutavas
tsiviilkohtumenetluses**

Tellinud Sotsiaalministeerium

Uuring „Lapse peresisese väärkohtlemise väljaselgitamine ja selle mõju hindamine lastekaitsetöös ja last puudutavas tsiviilkohtumenetluses“ viiakse läbi Sotsiaalministeeriumi tellimusel TAT "Laste ja perede toetamine" (projekt nr: 2021-2027.4.07.23-0002) raames.

**Kaasrahastanud
Euroopa Liit**

**Eesti
tuleviku heaks**

Uuringu läbiviija on Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuringute keskus RAKE.

AUTORID:

Katre Luhamaa
Anna Markina
Mari Puniste
Triin Taal
Triin Uusen-Nacke
Helen Urmann

RAKE

RAKE on võrgustikutüüpi rakendusuringute keskus. Meie missioon on edendada teadmisel põhinevat otsustamist Eesti ühiskonnas. Lisaks RAKE meeskonnale kaasame kõrgeima kvaliteedi tagamiseks oma uuringutesse valdkondlikke eksperte nii Tartu Ülikoolist kui vajadusel ka väljastpoolt. RAKE võrgustikust leiab nii sotsiaalteadlasi kui meditsiini-, loodus-, tehnika- ja humanitaarteaduste valdkonna esindajaid.

KONTAKTANDMED:

Lossi 36-303, 51003, Tartu
+372 737 6378
rake@ut.ee
<http://rake.ut.ee>

Sisukord

LISA 1. METOODIKA	6
LISA 2. KOHTUNIKE, LAPSE ESINDAJATE JA LASTEKAITSESPETSIALISTIDE INTERVJUUDE KOKKUVÖTE	14
LISA 3. MÄRKSÕNADE NIMEKIRI KOHTUASJADE OTSINGUKS	29
LISA 4. KOODITABEL: PEREÕIGUSLIKE KOHTUASJADE ANALÜÜSI ÜHTLUSTATUD KOODISÜSTEEM	31
LISA 5. KOODITABEL: STAR-ANALÜÜSI ÜHTLUSTATUD KOODISÜSTEEM	35
LISA 6. INTERVJUUDE KAVAD	38
LISA 7. KOHTULAHENDITE JA STAR ANDMEBAASI TAUSTAANDMED	46

LISA 1. METOODIKA

Uuringu peamine eesmärk oli välja selgitada, kuidas lastekaitsetöös ja last puudutavas tsiviilkohtumenetluses selgitatakse välja lapse väärkohtlemise esinemine peres ja kuidas hinnatakse ning arvestatakse väärkohtlemise mõju lapsele teda puudutavate kohtuasjade lahendamisel. Lisaks uuriti kolmes välisriigis kasutusel olevaid regulatiivseid lahendusi ja praktikaid lapse väärkohtlemise väljaselgitamisel ja selle mõju hindamisel hooldus- ja suhtlusõiguse kohtuasjades ning lastekaitsetöös, mis võiksid olla eeskujuks ka Eesti sotsiaal- ja õiguskaitse valdkondadele.

Uuringu eesmärgi täitmiseks seati järgnevad **uurimisülesanded**:

- selgitada välja, kas ja kuidas hooldus- ja suhtlusõiguse asjade lahendamisel kohtunikud ning menetlustesse kaasatud KOV üksuste lastekaitsetöötajad selgitavad välja lapse peresisese väärkohtlemise toimumist, hindavad selle mõju lapsele ning arvestavad sellega lapse huvide kaalumisel ning vanemate hooldus- ja suhtlusõiguse üle otsustamisel;
- selgitada välja, kas ja kuivõrd on lapse huvid ja õigused hooldus- ja suhtlusõiguse asjade lahendamisel kaitstud nii lastekaitsetöötaja kui lapse esindaja tegevuse ja seadusest tulenevate ülesannete täitmise kaudu, samuti kuidas on kohtumenetluses järgitud lapsesõbraliku menetluse põhimõtteid;
- kirjeldada teistes riikides kasutusel olevaid regulatiivseid lahendusi ning häid meetodeid ja praktikaid lapse väärkohtlemise väljaselgitamisel ja selle mõju hindamisel hooldus- ja suhtlusõiguse kohtuasjades ning lastekaitsetöös, mis võiksid olla eeskujuks ka Eesti sotsiaal- ja õiguskaitse valdkondadele.

Uurimisülesannete asjakohaseks täitmiseks sõnastati täpsustavalt **uurimisküsimused**. Esimese ja teise uurimisülesandega seotud uurimisküsimused on järgnevad:

1. mida käsitletakse lapse suhtes vanema õiguste määramist puudutavates perekonnaasjades lapse peresisese väärkohtlemisena?
2. kellelt saab perekonnaasja lahendav kohus esmase info lapse väärkohtlemise kohta?
3. kuidas on lapse väärkohtlemise juhtumite puhul omavahel seotud perekonnaasjas läbiviidav kohtumenetlus ja KOV-i lastekaitseline menetlus?
4. milline on esialgse õiguskaitse kohaldamise praktika perekonnaasjades, kus menetluses esitatakse väide või kohus saab muul viisil info lapse väärkohtlemise kohta?
5. kas ja kuidas perekonnaasja lahendav kohus kontrollib, kas lapse väärkohtlemine on aset leidnud?
6. kuivõrd ja mille põhjal hindab perekonnaasja lahendav kohus väärkohtlemise mõju lapsele?
7. millist lapse väärkohtlemisega seonduvat teavet: 1) esitab perekonnaasja lahendavale kohtule KOV; 2) esitab perekonnaasja lahendavale kohtule lapse esindaja; 3) ootab perekonnaasja lahendav kohus KOV-ilt; 4) ootab perekonnaasja lahendav kohus lapse esindajalt?
8. kuidas selgitatakse lapse väärkohtlemise juhtumitega seotud perekonnaasjades välja lapse huvid?
9. kuidas tagatakse lapse väärkohtlemise juhtumitega seotud perekonnaasjades menetluse lapsesõbralikkus ja millised on osapoolte rollid ja ootused selle suhtes, sh kuivõrd need erinevad?
10. kas ja kuidas arvestab kohus lapse väärkohtlemisega sisulist lahendit tehes?
11. kui kaua aega läheb lapse väidetavas väärkohtlemise juhtumites perekonnaasja lahendavale kohtule avalduse esitamisest kuni maakohtu sisulise lahendini?
12. mida saaks teha, et väärkoheldud lapsed oleksid perekonnaasjades praegusest paremini kaitstud?

Kolmanda uurimisülesande täitmiseks püstitati järgmised uurimusküsimused:

1. Kuidas on uuringusse valitud välisriikides reguleeritud ja korraldatud lapse peresisese väärkohtlemise väljaselgitamine ja mõju hindamine last puudutavates tsiviilkohtumenetlustes ning seonduvas lastekaitsetöös (sh arvestades asjakohaseid erinevusi Eesti ja nende riikide õigussüsteemide vahel, mis sealseid regulatsioone ja korraldust mõjutavad)?
2. Kas ja kuidas on uuringusse valitud välisriikides reguleeritud lapse vanemast võõrandamine?
3. Kas ja kuidas on uuringusse valitud välisriikides korraldatud vanemast võõrandamise väljaselgitamine ja selle mõju hindamine last puudutavates tsiviilkohtumenetlustes ja lastekaitsetöös?
4. Millised on välisriikide korralduste tugevused ja puudused sh riikide ekspertide nägemuse kohaselt?

Uurimisülesannete täitmine on kooskõlastatud Andmekaitse Inspektsiooni (AKI) otsusega nr 2.2.-1/25/25-5 ja Sotsiaalteaduslike rakendusuuringute eetikakomitee (eetikakomitee 25. koosoleku protokoll 03.06.2025) otsusega.

Metoodika

Uurimisülesannete täitmiseks ja uurimisküsimustele vastamiseks kasutati kvalitatiivset uurimislähenemist. Selle eesmärk oli mõista, kuidas ja miks uuritava teemaga seotud osapooled teevad otsuseid ja tegutsevad ning milline on nende otsuste ja tegevuste mõju lapse huvidele. Kuna kohtumenetlused ja lastekaitse sekkumised on õiguslikud ja sotsiaalsed protsessid, mis toimuvad eri kontekstides ja on juhtumispetsiifilised, võimaldab kvalitatiivne lähenemine samuti paremini tabada analüüsitava materjali eripära ning nüansirikkust.

Kohtulahendite analüüs

Kohtulahendite analüüs keskendub küsimusele, kuidas selgitatakse **kohtumenetluses välja lapse väärkohtlemise esinemist peres** ja kas saab teha üldistavaid järeldusi selle kohta, milliste menetluses esitatud tõendite või asjaolude alusel arvestatakse väärkohtlemise mõju lapsele teda puudutavate kohtuasjade lahendamisel.

Analüüsi eesmärgiks oli hinnata, kas ja kuivõrd on lapse huvid ja õigused hooldus- ja suhtlusõiguse asjade lahendamisel kaitstud nii lastekaitse spetsialisti kui lapse esindaja tegevuse ja seadusest tulenevate ülesannete täitmise kaudu, samuti kuidas on neis kohtumenetlustes järgitud lapsesõbraliku menetluse põhimõtteid.

Esimese ja teise uurimisülesande täitmiseks analüüsiti 2023. – 2024. aastal maakohtutes tehtud alaealistega seotud hooldus- ja suhtlusõiguse kohtulahendeid ning kohtutoimikutes sisalduvaid valla- või linnavalitsuse arvamusi; samuti menetluses last esindava advokaadi seisukohti. Kohtuasjade valim kujundamiseks pöörduti Justiits- ja Digiministeeriumi poole palvega viia kohtute infosüsteemis läbi märksõnaotsing,¹ et koondada valim lahenditest, millel võib eeldada LSV teemaga kokkupuudet. Märksõnaotsingu tulemusel tuvastati 429 tingimustele vastavat tsiviilasja, millest valiti välja 150 tsiviilasja juhuvalimi valimivõtutehnikat kasutades. Analüüsi käigus tuli mitmed kohtumenetlused analüüsist eemaldada järgmistel põhjustel: menetlus oli kohtuastmes pooleli, menetlus oli

¹ Märksõnaotsingu läbiviimiseks koostas uuringumeeskond õiguseksperptide kogemuse põhjal otsingusõnade nimekirja. Märksõnade nimekiri käesolevas dokumendis Lisa 3.

märgistatud konfidentsiaalseks või kohtuasjas puudus sisuline vägivalda väide (kohtuasi oli valimisse sattunud seetõttu, et kohus oli näiteks tsiteerinud TsKM § 551 lg-t 3, § 552¹ lg-t 1 või § 558 lg-t 1, kus normis endas on sõna „vägivald“).

Lõplikusse valimisse jäi 122 kohtuasja, millest kahe puhul vaadeldi vaid esialgse õiguskaitsese taotluse lahendamiseks kogutud materjale. Valimis olid 56 Harju Maakohtu, 19 Pärnu Maakohtu, 26 Tartu Maakohtu ja 21 Viru Maakohtu menetlust.

Valimisse kuuluvates asjadest 120s oli kohus jõudnud teha vähemalt ühe esimese astme lõpplahendi. Valimisse kuuluvaid asju on lahendatud erineva kehtiva õiguse alusel. TsMS § 552¹ lg 1 ja 3 ning § 555 lg 1 muudatused jõustusid 20.11.2022, riikliku perelepitusteenuse seadus² jõustus 1.09.2022. Valimis on asju, kus mõni menetlustoiming tehti enne neid tähtaegu. Lisaks võib mitu vaadeldud asja tänaseks olla edasi kaevatud või on menetlusosalised algatanud uue menetluse. Sellistes asjades piirdus analüüs esimese astme sisulise lahendiga.

Kohtutoimikutele said ligipääsu kaks sobiva ettevalmistuse ja teadmistega uurimiserühma liiget, kes tegid digitoimikus esmalt kontrollotsingu „vägivald“ ning „võõrand“, et kontrollida sõna esinemise konteksti ning teha kindlaks, kas asi on korrektselt saanud valimisse. Seejärel tehti lapse esindaja arvamusest, KOV seisukohast ning kohtumäärustest (sh esmase õiguskaitsese määrusest) ning vajadusel menetluslikest määrustest kvalitatiivseks sisuanalüüsiks vajalikke anonüümset väljavõtteid, kus eemaldati kõik isikuid identifitseerivad tunnused. Kõiki kohtutoimikutes sisalduvaid AKI loa alla käivaid dokumente analüüsiti kaks korda. Kohtutoimikute omapäraks on, et erinevaid tekste ei ole võimalik ühtsetel alustel võrrelda, kuna erinevate menetlusosaliste kirjutamisstiilid ning toimikus leiduvad andmed varieeruvad olulisel määral. Nii näiteks lähtuti KOV arvamuste puhul arvamuse tekstis sisalduvast ning märgiti üles, kui arvamusega kaasnes palju erinevaid muid dokumente (STAR väljavõtted, PPA dokumendid, ekspertide dokumendid). Neid muid dokumente ei vaadeldud ega analüüsitud. Esmane koodiskeem lähtus teoreetilisest kirjandusest ning kohtumenetluste normatiivsest kontekstist. Esmase kohtudokumentide analüüsi käigus identifitseeriti uuringu jaoks sobivad teemade grupid ning moodustati analüütilised koodid ning nende kategooriad, teisel korral kontrolliti kodeerimise usaldusväärsust ning täideti vajadusel lünki.

Tsiviilasjade toimikute analüüsimiseks kasutati kvantitatiivset ja kvalitatiivset uurimislähenemist, sh peamise analüüsimeetodina kvalitatiivset sisuanalüüsi. Analüütikud moodustasid uuringu eesmärgi ja uurimisküsimuste põhjal enne analüüsi läbi viimist tähenduslike osiste kategooriad, millele analüüsis tähelepanu pöörata. Vägivalla väidet analüüsiti esmalt selle esinemise kontekstis ning seejärel hinnati kvalitatiivse sisuanalüüsi abil, kuidas kohus vägivalla väidet otsustamisel analüüsis ja millise tähenduse vägivallale otsuses andis. Kõigis kohtumenetlustes kodeeriti ja analüüsiti järgmised suuremad teemagrupid:³

1. Kohtumenetluse tehnilised näitajad: menetluse algus ja lõpp, vaidlustamine, menetluse algataja (KOV, kohus, isa, ema, vanemate vastastikune), menetluse liik ja nõue, lapse esindamine;
2. Lapse vanus(ed), kohtu hinnangul asjakohased lapse ja vanemate riskid, KOV ja lapse esindaja arvamused;
3. Vägivalla väide sh väljavõtte dokumendist, kelle vägivallast väidetakse (ema, isa, muu pereliige, kolmas isik, laps, ebaselge vägivalla väide), vägivalla olemus (vaimne-, füüsiline- või seksuaalvägivald lapse suhtes, vaimne või füüsiline vägivald vanema suhtes või vanemate vahel,

² Riikliku perelepitusteenuse seadus, RT I, 10.12.2021, 1; RT I, 31.03.2022, 15. <https://www.riigiteataja.ee/akt/rpls>.

³ Pereõiguslike kohtuasjade analüüsi ühtlustatud koodisüsteem saadaval uuringu lisades.

- laps on vägivalda pealt näinud, vägivald kolmandate isikute suhtes, võõrandamine, üldsõnaline vägivalda väide, hooletusse jätmine, lapse üldine ohtu seadmine, ebaselge vägivalda väide, muu);
4. Vägivalla kestus ja intensiivsus (V1-V6), vägivalda puudutav kriminaalmenetlus, vägivalda ajaline dimensioon (T1-T5), vägivalda mõju otsusele (M1-M6).
 5. Kohtu keskne valitud lahendust toetav argument, resolutsioon, vägivalda käsitus, väidetava vägivallatseja kontakt lapsega (C1-C6)
 6. Lapse parima huvi hindamine ning kesksed kaalutlused, lapse kaasamine;
 7. Võõrandamise väite käsitus (W0-W5) - esitamise allikas, kohtu reageering, mõju kohtulahendile.

Saadud andmeid analüüsiti nii kvantitatiivselt (sagedustabelid, risttabelid), kui ka kvalitatiivse temaatilise sisuanalüüsi põhimõtetel, kasutades võrreldavuse tagamiseks STAR andmetega ühtset kodeerimisraamistikku.

Analüüs viidi läbi kahe analüütiku poolt. Võimaliku piirkondliku kallutatuse vähendamiseks arvestati kodeerijate taustaga. Kuna üks analüütik on Tartu Ringkonnakoht kohtunik, jaotati juhtumid kohtu piirkondade alusel nii, et kohtunik kodeeris üksnes muude piirkondade (st Harju ja Pärnu) juhtumeid. Teine analüütik kodeeris Tartu ja Viru piirkonna juhtumid. Selline tööjaotus vähendas riski, et analüüsis mõjutaks tõlgendusi kodeerija varasem kokkupuude kohalike tööpraktikatega, ning toetas andmete ühtlasemat käsitlust üle Eesti.

Ekspertintervjuud

Mõistmaks, kas ja kuidas kohtunikud ning menetlustesse kaasatud KOV üksuste lastekaitsespetsialistid selgitavad hooldus- ja suhtlusõiguse asjade lahendamisel välja lapse peresisese väärkohtlemise toimumise, hindavad selle mõju lapsele ning arvestavad sellega lapse huvide kaalumisel ning vanemate hooldus- ja suhtlusõiguse üle otsustamisel, viidi nende praktikate välja selgitamiseks läbi ekspertintervjuud Eesti maakohtutes perekonnaasju lahendavate kohtunike, KOV-ide lastekaitsespetsialistide ja lapsi esindavate advokaatidega.

Uuritavatega viidi läbi ekspertintervjuud fookusrühma- ja individuaalintervjuude formaadis poolstruktureeritud intervjuukava alusel. Fookusrühmaintervjuude keskmiseks kestuseks oli umbes 1,5 tundi; individuaalintervjuude puhul kolmveerand tundi. Kõik intervjuud toimusid virtuaalselt Teamsi keskkonna vahendusel. Enne intervjuud allkirjastasid uuringus osalejad nõusolekuvormi ning kinnitasid nõusolekut osalemiseks ja vestluse salvestamises ka helisalvestisel.

Kohtunike valim kujunes Justiits- ja Digiministeeriumi poolt koostatud nimekirja alusel. Nimekirja koostamise tingimuseks oli, et kaasatavad kohtunikud olid tegutsenud lapsega seotud tsiviilasjade valdkonnas vähemalt neli aastat. Lapse esindajate puhul kehtis sama tingimus ning lähtuti Eesti Advokatuuri Sotsiaalministeeriumile edastatud nimekirjast, kuhu olid kantud advokaadid, kes olid esindanud alaealisi tsiviilasjades ajavahemikus 01.01.2021–25.06.2024. Kõikidele kontaktidele (36 kohtuniku, 69 advokaati) edastati uuringus osalemise palve meilitsi. Kutsele vastas üheksa advokaati ja seitse kohtuniku.

Lapse esindajate sihtrühmas viidi läbi kolm fookusrühmaintervjuud. Igas intervjuus osales kolm uuritavat ning üks uurija. Fookusrühmade osalejate arv oli tavapärasest väiksem, kuid see oli uurijate teadlik valik, mis võimaldas arvestada nii osalejate hõivatust ja ühisaja leidmise raskust kui ka arutelu detailirohkust (suurem osalejate arv nõudnuks pikemaid intervjuusid, mis oleks vähendanud osalemistõenäosust).

Kohtunikega viidi läbi kolm individuaalintervjuud ning kaks paarisintervjuud kahe uuritava ning ühe uurijaga.

KOV lastekaitse spetsialistide valimi moodustamiseks saadeti esmalt suuremate omavalitsuste sotsiaalosakonnajuhtidele päring, milles tutvustati uuringut ja paluti võimalusel edastada lastekaitse spetsialistide kontaktid, kellel on vähemalt kolmeaastane töökogemus, et uuringumeeskond saaks neile edastada otsekutse uuringus osalemiseks. Vastuste määr oli madal. Seejärel koondati KOV-ide ametlikelt kodulehekülgedelt kõikide lastekaitse spetsialistide kontaktid (välja arvatud need KOV-id, kus tingimustele vastavad lastekaitse spetsialistid olid tuvastatud eelneva päringuga). Uuringus osalemise kutse saadeti 205-le lastekaitse spetsialistile. Kutses rõhutati, et osalema on oodatud lastekaitse spetsialistid, kel on teemaga vähemalt kolm aastat kogemust. Kuna sellist informatsiooni ei koguta ja see pole avalikult kättesaadav, toetusid uurijad iseselekteeruva valimi moodustamise põhimõttele, milles uuritavad, kes vastavad tingimustele ning soovivad uuringus osaleda, annavad osalemissoovist märku intervjuule registreerimise lehe vahendusel. Registreerimisel kinnitasid osalejad, et neil on valdkonnas vähemalt 3-aastane kogemus.

KOV-i lastekaitse spetsialistidega viidi läbi 12 intervjuud, milles osales kokku 23 lastekaitse spetsialisti. Sarnaselt teiste sihtrühmadega oli ka lastekaitse spetsialistidel suure töökoormuse tõttu raske leida ühisaega, mistõttu viidi läbi neli individuaalintervjuud, kolm väiksema koosseisuga (kolm uuritavat) fookusrühma- ja viis paarisintervjuud (kaks uuritavat ja uurija).

Kõik intervjuud salvestati ja transkribeeriti, kuna intervjuude läbiviija ja analüüsi teostaja olid erinevad uurimisrühma liikmed. Transkriptsioonidest eemaldati uuritavaid tuvastada võimaldav informatsioon. Kõiki toorandmeid säilitati turvaliselt vaid uurimismeeskonna liikmete juurdepääsuga kaustas Tartu Ülikooli serveris. Pärast transkriptsioonide koostamist helisalvestised kustutati.

Lisaks viidi läbi kaks valdkonnaülest fookusgrupi kohtumist, kuhu kaasati juba osalenud kohtunikud, lapse esindajad ja lastekaitse spetsialistid, et tuua esile süsteemseid kitsaskohti ja vastuolusid praktikates ning mõista, kuidas praktikud omavahelise koostöö ja infojagamise toimimist hindavad. Kahel kohtumisel osales kokku kolm kohtunikku, kolm lapse esindajat ja kaheksa lastekaitse spetsialisti.

Intervjuusid analüüsiti kvalitatiivse temaatilise analüüsi meetodil. Temaatiline analüüs on käesoleva uuringu kontekstis asjakohane analüüsimeetod, kuna võimaldab süstemaatiliselt tuvastada, organiseerida ja mõtestada andmetes esinevaid tähendusmustreid. Analüütikud kasutasid tähenduslike osiste tuvastamiseks kombineeritud deduktiivset ja induktiivset kodeerimislähenemist. Deduktiivse kodeerimise aluseks olid uurimiseesmärgi ja -küsimuste põhjal moodustatud laiemad temaatilised kategooriad; induktiivne lähenemine võimaldas uurijatele paindlikkust, märgistamaks andmetes ka neid osiseid, mis otseste eeldefineeritud kategooriate alla ei sobitunud. Uuringu usaldusväarsuse suurendamiseks viisid analüüsi läbi kaks analüütikut. Analüütikud lugesid ja kodeerisid eraldiseisvalt kahe intervjuu transkriptsioone igast kirjeldatud sihtgrupist. Seejärel võrdlesid uurijad loodud koode omavahel ning arutasid ebakõlasid, sarnasusi ja erinevatest tõlgendustest tulenevaid nüansse. Arutelu tulemusel lepiti kokku koodiraamistik. Pärast kõikide intervjuude transkriptsioonide kodeerimist grupeerisid analüütikud koode, arutasid teemade tähendust ja ulatust, sh teemade kajastust intervjuude üleselt ning analüütikute tõlgendustes. Uuringu aruandes kajastatakse analüüsi käigus tuvastatud esile kerkinud põhilisi teemaplokke.

Kodeerimisprotsessi lihtsustamiseks kasutasid analüütikud MAXQDA tarkvara.

STAR registri andmepäringu metoodika ja sissekannete analüüs

Sotsiaalteenuste ja -toetuste andmeregistri (STAR) andmepäring kavandati viisil, mis võimaldas analüüsida lastekaitsetoimingute ajalugu kuni kaks aastat enne lapsega seotud kohtulahendi tegemist. Kõigile päringusse kaasatud andmeobjektidele seati ajalisel piirangud, mis lähtuvad konkreetse lapse löpliku kohtulahendi kuupäevast. TÜ kui uuringu läbiviija edastas STAR analüütikule laste isikukoodid ning iga lapse individuaalse väljavõtte perioodi, mis arvatati kohtulahendi kuupäevast tagasiulatuvalt kahe aasta kaupa. Päringu perioodi määramisel võeti arvesse, et tegemist on lõpplahendile eelneva lähiperioodiga, mille kestel teostatud toimingutel, määratud abinõudel ja väljaselgitatud asjaoludel võiks olla seos kohtumenetlusega konkreetses asjas.

Kuna analüüsitavad kohtulahendid jäävad ajavahemikku 01.01.2023–31.12.2024, hõlmas STAR väljavõtete kogumisperiood ajavahemikku 01.01.2021–31.12.2024. Igal lapsel on personaalne väljavõtteperiood, mis vastab tema konkreetse kohtulahendi kuupäevale (nt kohtulahendi kuupäeva 30.12.2024 puhul on väljavõtteperiood 30.12.2022–30.12.2024).

Andmepäringu taustakriteeriumid olid järgmised:

- **Ajaperiood:** 01.01.2021–31.12.2024, kusjuures iga lapse väljavõtte arvatati kuni kahe aasta ulatuses enne kohtulahendit.
- **Isikuline valim:** ainult uuringu raames edastatud isikukoodidele vastavad kirjed.
- **Menetluse ja toimingute valik:** kaasati üksnes need toimingute kirjed, kus menetluse subjekt oli märgitud ka toimingu subjektina, ning ainult valitud ajaperioodis kehtinud menetlused.
- **Menetluse tüüp:** lihtmenetlus või juhtumimenetlus.
- **Juhtumimenetluse tüüp:** lastekaitse ja hoolekanne (juhtumimenetluse puhul).
- **Pöördumised:** pöördumise kirje loomise aeg pidi jääma valitud ajaperioodi; pöördumise tüübiks lihtmenetluse korral lastekaitse.
- **Toimingud:** toimingu kirje loomise aeg pidi jääma valitud ajavahemikku.
- **Abinõud:** kaasati ainult valitud ajaperioodis kehtinud abinõude rakendamised.
- **Politsei teated:** vaid valitud ajaperioodis sisestatud teated.

Selline ülesehitus tagas, et analüüsi aluseks oleval STAR andmed kajastasid lapsega seotud lastekaitsetoiminguid täpselt ja ajaliselt piiritletult, võimaldades hinnata lastekaitsetöö loogikat ja sekkumiste ajastust kohtumenetlusega seotult.

STAR andmepäringuga saadud andmeid analüüsiti nii kvantitatiivselt (sagedustabelid, risttabelid), kui ka kvalitatiivse sisuanalüüsi põhimõtetel, kasutades eelnevalt koostatud ühtset kodeerimisraamistikku (sh vägivalla väite olemasolu, vägivalla tüüp, kestus ja ajalisus ning lastekaitse tegevused väite käsitlemisel).

Et kajastada ühe kohtulahendi alla kuuluvate laste olukorda terviklikult, käsitleti sama menetluse alla kuuluva lapse või laste STAR-toiminguid analüüsis ühtse juhtumina. Seega ei olnud analüüsiühikuks mitte üksik STAR-sissekanne, vaid konkreetse kohtuasjaga seotud lastekaitsejuhtum tervikuna. Sellist

lähenemist toetab kohtumenetluse loogika, kus üks menetlus võib puudutada mitut last. STAR-andmete analüüs keskendus sellele, kuidas vägivalla väiteid, vägivalla konteksti ja sekkumisi andmebaasis kirjeldatakse.

Lähenemine oli põhimõtteliselt deduktiivne (suunatud sisuanalüüs): koodid ja kategooriad töötati välja varasemast tööst STARi ja perevägivalla temaatikaga, lähtuti ka kohtudokumentide eelanalüüsist ning intervjuudest saadud teabest. Seejuures loodi eraldi koodikomplektid:

- vägivalla subjekti kohta – kelle vägivallast räägitakse (isa, ema, laps, muu pereliige, kolmas isik, ebaselge);
- vägivalla liigi ja sisulise kirjelduse kohta – vaimne ja füüsiline vägivald lapse või vanema suhtes, seksuaalne vägivald, hooletusse jätmine, lapse vägivalla pealt nägemine, võõrandamine, üldsõnalised väited, samuti kategooriad „vägivalda ei tuvastata“, „ebaselge“ ja „muu“;
- vägivalla kestuse ja intensiivsuse kohta – ühekordne/episoodiline, korduv/pikaajaline, pidev ja süsteemne, ebaselge, muu, ei ole võimalik hinnata;
- vägivalla ajalisuse kohta – ajalooline, menetluse ajal jätkuv, pärast lahkuminekut algav/jätkuv, lakanud/puudub, ei ole hinnatav;
- tegevuste kohta seoses vägivalla väitega – nõustamisteenusele suunamine (kasutati/ei kasutatud), suunamine perelepitusteenusele, infopäringud koolile/lasteaiale, tervishoiuasutustele, PPA-le, Lastemajja ja teistele võrgustiku liikmetele, „muu tegevus“ ning „ei ole hinnatav / puudulik info“;
- võõrandamise väite allikas – võõrandamist ei mainita, väide pärineb vanemalt või KOV-ist.

Analüüs viidi läbi kahe analüütiku poolt. Võimaliku piirkondliku kallutatuse vähendamiseks arvestati kodeerijate taustaga: kuna ühel analüütikul oli varasem töökogemus Harjumaa lastekaitstes, jaotati juhtumid kohtu piirkondade alusel nii, et Harjumaa taustaga analüütik kodeeris üksnes muude piirkondade (st mitte Harju) juhtumeid. Teine analüütik kodeeris Harju-piirkonna juhtumid. Selline tööjaotus vähendas riski, et analüüsis mõjutaks tõlgendusi kodeerija varasem kokkupuude kohalike tööpraktikatega, ning toetas andmete ühtlasemat käsitlust üle Eesti.

Päringu tulemusena saadud juhtumid kodeeriti kohtuasjade analüüsiga ühtse koodiraamatu alusel. Koodiraamat koostati esmalt väiksema hulga STARi kirjade pilootläbilugemise põhjal ning seejärel täpsustati seda analüüsi käigus. Näiteks ühtlustati kriteeriume, millal liigitada vägivalla muster „korduvaks“ versus „pidevaks ja süsteemseks“, ning millal käsitleda vägivallakirjeldust „üldsõnalise väitena“ võrreldes konkreetse episoodi kirjeldamisega. Kodeerimise ühtsuse suurendamiseks lepiti esmalt omavahel kokku kodeerimise põhimõtted ning esimeste juhtumite kodeerimine arutati läbi ühiselt. Analüüsi käigus peeti regulaarseid arutelusid keerulisemate juhtude üle ning koos vaadati üle ebaselged momendid (nt vaieldavad kestuse või ajalisuse hinnangud). Kodeerimise usaldusväärsust toetab koodiraamatu kirjeldamine, korduv tagasipöördumine algtekstide juurde ning süsteemne „ebaselge / ei ole hinnatav“ kategooriate kasutamine juhtudel, kus tekst ei võimaldanud teha kindlat järeldust. Kodeerimine viidi läbi tabelarvutusprogrammis, kus iga kood oli eraldi veeruna.

Kui STAR-päringuga saadud andmete kodeerimine oli lõpetatud, ühendati kodeeritud (anonümiseeritud) kohtulahendite andmestik ja STAR-andmestik üheks failiks. Ühendatud andmestik sisaldas ainult kodeeritud andmeid ja anonüümitud väljakirjutisi ning ei sisaldanud isikuandmeid. See võimaldas vaadelda seoseid kohtulahendites sisalduva teabe ning lastekaitsepraktikas

dokumenteeritud vägivalgakirjelduste ja sekkumiste vahel. Seejärel kodeeriti eraldi välja ka info selle kohta, kuidas kohtulahendites ja STARis esitatud andmed üksteisega haakuvad.

Välisriikide praktika analüüs

Välisriikide kogemuste analüüsi eesmärk oli kirjeldada ja analüüsida teiste riikide lahendusi, meetodeid ja praktikaid lapse väärkohtlemise väljaselgitamisel ning mõju hindamisel kohtu- ja lastekaitsetöös, pakkudes analüüsipõhist sisendit Eesti poliitikakujundamisele. Analüüsi kaasati Saksamaa, Lirimaa ja Soome, et katta erineva õiguskeskkonna ja sotsiaalkaitstesüsteemi näited ning tuletada neist Eesti konteksti sobivaid kasulikke õppetunde.

Uurimisküsimustele vastamiseks kasutati kvalitatiivset uurimislähenemist, mis võimaldas koguda detailset ja kontekstuaalset infot lapse väärkohtlemise tuvastamise loogika ning mõju hindamise kohta. Andmekogumiseks viidi läbi dokumendianalüüs ning täiendavalt ekspertintervjuud.

Dokumendianalüüs põhines eesmärgipärasel valimil. Uurijad leppisid kokku märksõnad, otsingumootorid ning dokumendikorpuse koostamise kriteeriumid. Kaasati asjakohased seadused, strateegiad, juhendmaterjalid ja teaduslikud allikad, mis kirjeldasid väärkohtlemise tuvastamise põhimõtteid ja spetsialistide praktikaid. Materjale otsiti Google'i, Google Scholari ja EBSCO kaudu, lisaks kasutati lumepallivalimit. Andmekogumine lõpetati küllastuvuspunkti saavutamisel. Dokumente analüüsiti kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodil, kasutades eelnevalt määratletud kategooriaid („väärkohtlemise definitsioon“, „väljaselgitamine“, „mõju hindamine“, „vanemast võõrandamine“ jne), mis tagasid analüüsi ühtsuse ja võrreldavuse.

Ekspertintervjuud võimaldasid täita dokumendianalüüsist jäänud lünki ning koguda sisendit praktikate ja kirjutamata reeglite kohta, mida dokumentidest ei ilmnenud. Eksperte värvati mugavus- ja eesmärgipärase valimi põhimõttel, kaasates spetsialiste, kes on oma riigis olnud seotud laste õiguste kaitse küsimustega kohtutes. Kõik eksperdid leiti otsekontaktide ning avalike andmebaaside kaudu. Intervjuud viidi läbi virtuaalselt või kirjalikult; need olid ligikaudu 1,5-tunnise kestusega, ning salvestati ja transkribeeriti uuritava nõusolekul.

Intervjuusid kasutati dokumendianalüüsi tulemuste valideerimiseks ja uuringu usaldusväärsuse suurendamiseks (andmetriangulatsiooni põhimõte). Ekspertidele esitatud intervjuuküsimused kujundati uurimisküsimuste ja dokumendianalüüsi põhjal juhtumipõhiselt (küsimused olid seotud nt konkreetse riigi dokumendianalüüsis avaldunud andmelünkade ja spetsiifiliste analüüsist ilmnenu tulemuste asjakohasuse testimisega). Iga riigi analüüsi läbi viinud analüütik viis läbi ka vastava riigi intervjuu ning selle analüüsi. Intervjuusid käsitleti dokumendianalüüsi andmestiku osana ning analüüsil lähtuti samadest põhimõtetest, milles lähtuti dokumendianalüüsi puhul.

Uuringu aruandes kajastatakse analüüsi käigus tuvastatud esile kerkinud põhilisi teemaplokke. Tulemused esitletakse üldistatud kujul, tagamaks uuritavate anonüümsuse.

LISA 2. KOHTUNIKE, LAPSE ESINDAJATE JA LASTEKAITSESPETSIALISTIDE INTERVJUUDE KOKKUVÕTE

Siinkohal toome võrdlevalt välja lastekaitsepspecialistide, lapse esindajate ja perekonnaasju menetlevate kohtunikega läbi viidud kvalitatiivsete intervjuude olulisemad tulemused. Intervjuudes on käsitletud lapse peresisese väärkohtlemise juhtumeid lastekaitse- ja kohtumenetluse kontekstis, kui oluliste spetsialistidena on kaasatud lastekaitsepspecialistid, lapsele määratud esindajad ja kohtunikud.

Mida käsitletakse lapse peresisese väärkohtlemisena?

Uuringus osalejate nägemus lapse peresisese väärkohtlemise vormidest on sarnane. Ühegi väärkohtlemise liigi puhul ei ole võimalik välja tuua, et ühe või teise ameti esindaja oleks seda eraldi rõhutanud, või vastupidi, tähelepanuta jätnud. Lapse peresisest väärkohtlemist mõisteti laialt, hõlmates nii vaimse kui ka füüsilise väärkohtlemise liigid. Läbivalt käsitletakse intervjuudes lapse hooletusse jätmist kui tegevusetat väärkohtlemist, samuti lapse hariduslike vajaduste arvestamata jätmist vanemate poolt. Eraldi liigina toodi välja seksuaalne väärkohtlemine.

„Väärkohtlemine on olukord, kus vanem teadlikult ja tahtlikult takistab lapse eakohast arengut, hariduse omandamist, sõprussuhteid, suhteid teise vanemaga, liikumisvabadust – vanem läheb üle normaalsuse piiride. Tegevusetus on samuti väärkohtlemise vorm“ (kohtunik)

Füüsilist vägivalda nähakse üheselt väärkohtlemisena, isegi kui vahejuhtumi osas ei ole alustatud kriminaalmenetlust või jõutud kriminaalkorras süüdimõistva otsuseni. Füüsilise väärkohtlemise vormidena toodi välja löömine, tutistamine ja muu kehaline väärkohtlemine, samuti seksuaalset väärkohtlemist. Füüsilise väärkohtlemise tuvastamisel nähakse peamiste probleemidena olukordi, kus laps on väärkohtlemise normaliseerinud, kuna see on tema kasvukeskkonnas igapäevane nähtus, ja laste lojaalsuse oma vanemate suhtes.

„See on hästi harv juhus, kui laps hakkab süüdistama oma vanemat. Minu pika praktika jooksul on kaks-kolm juhtumit, kui laps on konkreetselt politseile või esindajale rääkinud, et tema ema või isa tegi seda või teist. Nad ei räägi sellest mitte kellelegi. Tõendid väärkohtlemise kohta saadakse teiste isikute käest.“ (lapse esindaja)

Vaimset vägivalda nähakse keerulise vägivalla vormina, mis on sageli varjatud ja raske tuvastada. Vaimset väärkohtlemist käsitletakse kui lapse heaolu ja arengu sihteadlikku ja korduvat kahjustamist. Seejuures ei oma tähtsust, kas vanemal on tahtlus last kahjustada või mitte – kui lapsele tehakse liiga, on väärkohtlemine olemas. Lapse esindajad tõid välja, et terminit väärkohtlemine kasutatakse

peaasjalikult füüsilise vägivalda puhul, samas kui vaimset vägivalda tuntakse üldse vähem ära, kuna tegemist on keerulise ja mitmetahulise väärkohtlemise vormiga ning seda tuuakse ka menetlusosaliste ja kohtu poolt vähem esile. Lisaks tuvastamisega seotud küsimustele nähakse raskusena ka seda, kuidas vaimse vägivalda esinemist kohtule põhjendada selliselt, et kohus seda asja lahendamisel arvesse võtaks. Raskustele vaimse vägivalda põhjendamisel viitasid nii intervjueritud lastekaitse spetsialistid, kui lapse esindajad.

*“Ja see vaimne pool ongi tegelikult hästi keeruline tuvastada ja tõendada. Füüsilise puhul on nagu lihtsam. Seal on ikkagi jälgi ja mingisugused mõjutused on kehal näha, aga see vaimne pool on hästi keeruline.”
(lastekaitse spetsialist)*

Vaimse väärkohtlemise vormidest märgitakse intervjuude käigus eraldi veel manipuleerimist, häbistamist, ähvardamist.

Lapse väärkohtlemise puhul tuuakse eraldi välja otsene ja kaudne väärkohtlemine. Otsene vägivald on vahetult lapse vastu suunatud vägivald. Kaudse väärkohtlemisena nähakse olukorda, kus laps näeb pealt vägivalda, mida pannakse toime vanema suhtes.

„Me hindame vägivalda vanema vastu tegelikult vägivallaks lapse vastu. A la üks on peksnud teist, selle kohta on olemas tõendid, siis me saame keelata suhtlemist“ (kohtunik)

Seejuures tõid lastekaitse spetsialistid välja, et kahjuliku mõju mõttes ei ole vahet, kas tegemist on vanemate vahelise tüliga, kus pooled on võrdsed või lähisuhtevägivallaga, kus üks vanem kannatab teisest lähtuva vägivalda all. Mitme spetsialisti mõtetest kumab läbi vanemate jagatud vastutus keerulise olukorra tekkimise osas. Tõdetakse küll lähisuhtevägivalda esinemist, kuid pannakse ohvrile võrdne vastutus tekkinud olukorra ja rahumeelse lahenduse leidmise ees.

Eraldi väärkohtlemise vormina nimetati olukorrad, kus lapsevanemad kasutavad last manipuleerimisvahendina hooldusõiguse või suhtluskorra vaidlustes, asetades lapse emotsionaalselt keerulisse rolli. Sellist käitumist peetakse eriti raskeks vaimse vägivalda vormiks. Seejuures võib ilmned, et lapse suhtes käituvad väärkohtlevalt mõlemad vanemad. Need on olukorrad, kus mõlemad vanemad panustavad erineval viisil lapse kahjustamisse.

„Sageli tuleb välja, et seda väärkohtlemist on ju mõlemalt poolt. Mida siis teha? Kas peaks kaaluma, et kummalt poolt seda vähem on? Sageli tundub, et sellist kõige paremat lahendit ei olegi.“ (lapse esindaja)

Vanemlik võõrandamine lapse peresisese väärkohtlemise vormina

Küsimusele, kas võõrandamine on lapse peresisene väärkohtlemine, vastasid enamik uuringus lastekaitse spetsialiste ja lapse esindajaid, jaatavalt. Samas esines ka teistsuguseid seisukohti, milles tõdeti, et tegemist on küll probleemiga, aga mitte tingimata väärkohtlemisega.

„Perekonnaasjades on viimasel ajal hästi palju räägitud sellest, et väärkohtlemine võiks vältuda vanemast võõrandamisena. Kui üks vanem last teisest võõrandab, siis seda on küll käsitletud kui last kahjustava tegevusena. Ma võib-olla väärkohtlemiseks seda ei nimetaks.“ (lapse esindaja)

Võõrandamist peeti lastekaitsespetsialistide poolt üheks tõsisemaks ja keerukamaks lapse väärkohtlemise vormiks. Samas toodi välja, et see, kas võõrandamine on väärkohtlemine või mitte, sõltub erinevatest asjaoludest, ja avaldati kahtlust, kas viide vanemlikule võõrandamisele on alati asjakohane.

„Seda kasutatakse teinekord ka kohas, kus seda ei peaks kasutama. Nagu kõlab hästi, võõrandamine, on ju, et mind pööratakse minu lapsest ära, tühistatakse lapsevanemana. Aga kui me räägime tõsiselt olemusest, et üks vanem ei lasegi teadlikult lapsel teise vanemaga suhelda, rääkimata kohtumistest ja teisel vanemal lapse elus osaleda, siis see on lapse väärkohtlemine. See on jälle tegelikult ju, et lapsel on õigus, õigus mõlemale vanemale“ (lastekaitsespetsialist)

Võõrandamise mõiste avamisel tõdeti, et seda on keeruline defineerida ja jäädi pigem lakooniliseks. Mitu lastekaitsespetsialisti märkisid, et neile on antud suunis mõistet võõrandamine vältida. Peamiselt tõid intervjuueeritud välja teadlikku või mitteteadlikku tegevust, millega mingil viisil takistatakse või halvendatakse lapse suhet teise vanemaga. Ühel juhul toodi välja, et võõrandamine võib olla ka lapse ja lapse jaoks oluliste lähisugulastega, näiteks vanavanemad või tädid-onud, suhtlemise piiramine.

„Need on kõik sellised tegevused, mis aitavad luua distantsi selle lapse ja vanema vahel. Ainult fantaasia seab piirid“ (lastekaitsespetsialist)

Kui enamasti nähti võõrandamist kui lapsega kooselava vanema tegevust lapse ja eraldi elava vanema suhete takistamisel, siis olulise aspektina toodi ka välja, et võõrandav vanem võib olla hoopis lapsest eraldielav vanem. Samuti toodi näitena olukordi, kus võõrandavast vanemast saab tema enda tegevuse tõttu võõrandatud vanem. Samas toodi välja ka pädevuse puudumist selleks, et hinnata, kas mingi olukord on võõrandamine või mitte.

Välja saab tuua erinevused vanemliku võõrandamise käsitluses sõltuvalt intervjuueeritud spetsialisti ametikohast. Kui enamik intervjuueeritud lastekaitsespetsialiste ja lapse esindajad kasutasid mõistet võõrandamine, siis enamik kohtunikest olid mõiste osas pigem kriitilised, tuues välja, et mõiste ei ole Eestis defineeritud ja selle kasutamine võib viia lihtsustatud lähenemiseni. Ohuna nähakse mõiste mehhaanilist rakendamist, mis võib viia ebaõigete tagajärgedeni, näiteks olukordadeni, kus väärkoheldud vanem jääb lapsest ilma.

„Lapse valikute põhjused on mitmekesisemad. Last mõjutavad varasemad kogemused, sõbrad, arengujärk, teismelised, kes üldse protestivad kõige vastu. Mitmesugused muud asjaolud, muud sugulased. See komplekt on keerulisem. Kui nüüd kohtumenetluses öelda, et lapse keeldub teise vanemaga suhtlemast ja siis tingimata on üks vanem selles süüdi, siis ma arvan, et see ei ole õige. See on liiga primitiivne. See on selle mudeli rakendamise oht. See võib kaasa tuua selle, et kui hakkaks iga kord seda niiviisi rakendama, siis võib saada karistada see vanem, kes on ise olnud varem väärkoheldud ja see võib olla lapse vabalt kujunenud reaktsioon.“
(kohtunik)

Kuigi mõiste võõrandamine kasutamist enamike kohtunike poolt tauniti, tõdesid kõik intervjueeritud kohtunikud, et tegevused, mis on suunatud lapse ja teise vanema suhete halvendamisele, on üks lapse peresisese väärkohtlemise vormidest.

„Ja tegelikult see, kuidas seda hinnata, ei ole teaduslikult tõendatud. Kui me räägime sellest, et võõrandamise elemente võib olla. Kas sellele saab nimeks panna võõrandamine, mis on mingil määral psühholoogiline vägivald? Ma ei tahaks sildistada võõrandamisega, aga samas need elemendid, mida see teoreetik üritab välja tuua, on psühholoogilise vägivalda elemendid. Aga ma ei kutsuks seda võõrandamiseks.“ (kohtunik)

Kriitikat mõiste kasutamise osas töid välja ka lastekaitsespetsialistid.

„Meile öeldakse, et see on tore termin võõrandamine, aga mina leian, et sellega väga ei tegeleta. Sisusse ei minda, et mis see siis päriselt on, kas see reaalselt on olemas. Meil puudub tegelikult selline spetsialist, kes annab hinnangu, et see reaalselt toimub seal peres. See on selline pigem sõnakõlks, mida kasutavad nii ametnikud, kui ka lapsevanemad. Lapsevanemad on endale selle termini kenasti selgeks teinud ja arvavad, et on väga teadlikud selles osas, aga kohtusüsteemis seda sõna väga kasutada ei taheta. Sest see nõuab tegelikult sisusse minemist ja hinnangu andmist, et kas see on nii või mitte, ja meil ei ole neid spetsialiste, kui aus olla.“ (lastekaitsespetsialist)

Kellelt saab kohus esmase info lapse peresisese väärkohtlemise kohta

Intervjueeritud kohtunike kogemusel jõuavad esmased signaalid lapse väärkohtlemise kohta kohtuni väga erinevatest allikatest. Üldistavalt saab tuua välja nii menetlusosalised, kui institutsionaalsed partnerid. Lisaks näevad kohtunikud oma kohustuse ja võimalusena lapse peresisest väärkohtlemist puudutavat infot aktiivselt ise koguda ja hinnata.

Üks allikatest on vanema avaldus, mis võib sisaldada viiteid väärkohtlemisele. Sellisele allikale annab kaalu juurde mõne spetsialisti kinnitus.

„Tavaliselt see allikas on üks vanem kohtu jaoks. Aga kui on midagi veel, mis seda toetab, siis see muudab seda tõsiseltvõetavamaks.“ (kohtunik)

Samuti võib viide tulla kriminaalmenetluse kaudu, kui menetlus on alustatud ja tuvastatud on väärkohtlemine, mis puudutab last või tema vanemat. Info lapse peresisese väärkohtlemise kohta võib kohtule esitada lapsega tegelev lastekaitse spetsialist või lapsele määratud esindaja, kes on saanud info otse lapselt või muust allikast. Info lapse väärkohtlemisest võib kohtuni jõuda, kui kohtunik last ära kuulab ja saab info kas vahetute ütluste kaudu või märkab väärkohtlemisele viitavaid märke.

„Võti on ka lapse ärakuulamine, et kohtunik ei teeks seda kiirustades. Et ta võtaks selle aja, et laps avaneks.“ (kohtunik)

Viide väärkohtlemisele võib jõuda kohtuni vanemate ärakuulamisel, kus kohtunik saab tähele panna vanemate ütluste sisu, kehakeelt ja emotsionaalset reaktsiooni. Läbi vestluse ja suunavate küsimuste võib ilmned, et üks vanem ei käitu lapse suhtes korrektselt. Lisaks on esinenud juhtumeid, kus info on tulnud kolmandatelt isikutelt, näiteks lapse sõbralt, kes on pöördunud politseisse. Kohtunikud toovad esile, et kuigi esmased signaalid võivad olla subjektiivsed, tuleb neid käsitleda tõsiselt.

Intervjueeritud kohtunikud tõid olulisena välja kohtute uurimiskohustuse hagita menetluses, mis võimaldab kohtul omal algatusel koguda tõendeid erinevatelt osapooltelt, sealhulgas lastekaitsetöötajatelt, koolidelt, lasteaedadelt ja tervishoiutöötajatelt.

„Kui me tahame koguda infot, siis me kogume. Mina olen ära kuulanud klassijuhatajaid, sotsiaalpedagooge, lasteaija kasvatajaid, perearsti – neid inimesi, kes puutuvad lapsega kokku.“ (kohtunik)

Intervjueeritud lastekaitse spetsialistid tajusid, et uurimiskohustuse täitmisel on kohtud pigem tagasihoidlikud. Välja toodi kohtunike põlvkondadevahelised erinevused: nooremapoolsed kohtunikud on sageli aktiivsemad ja rakendavad uurimispõhimõtet aktiivsemalt tehes ise päringuid näiteks lasteasutustesse või politseisse. Osa kohtunike delegeerib täiendava info kogumise lastekaitse spetsialistile.

Millist infot ootab kohus lapse väärkohtlemise kohta KOVilt või lapse esindajalt?

Kohtunike hinnangul ootab kohus nii KOVi kui lapse esindaja panust lapse väärkohtlemise juhtumites eelkõige faktiliste asjaolude, lapse heaolu ja tema huvide kohta. Nende rollid on aga erinevad: KOVilt oodatakse põhjalikku ja objektiivset teavet lapse olukorra, pere dünaamika ja tugivajaduste kohta, samuti professionaalset hinnangut, milline lahendus oleks lapsele parim nii lühemas kui pikemas perspektiivis. Lapse esindajalt oodatakse seevastu lapse seisukohtade ja õiguste esiletoomist menetluses, eelkõige õiguslikus vaates.

Kohtunikud rõhutasid, et KOVi aruanded peaksid sisaldama faktilist teavet, mitte emotsionaalseid hinnanguid, ja et lühikesed, sisutühjad vastused ei aita menetlust edasi. Samuti soovitakse, et KOVi esindajad oleksid kohtus kohal ja aktiivsed, mitte pelgalt formaalselt esindatud. Heaks praktikaks peetakse ka teenuste pakkumist ja pere toetamise algatamist juba enne kohtumenetlust.

Lapse esindajate puhul on suur varieeruvus – osa töötab südamega ja toob lapse hääle menetluses esile, teised jäävad passiivseks või lähtuvad liigselt vanema huvidest. Kohtunikud leidsid, et tagasisidet laste esindajate tööle võiks anda süsteemsemalt.

Kokkuvõttes ootab kohus mõlemalt osapoolelt – KOVilt ja lapse esindajalt – koostööd, põhjalikkust ja sõltumatust, et lapse olukord oleks terviklikult mõistetav ja otsus tehtaks lapse parimate huvide põhjal.

Kas KOVi ja lapse esindajate antav info on piisav?

Kohtunike hinnangul on KOVi ja lapse esindajate antav teave üldiselt kasulik ja objektiivne, kuid on veel arenguruumi, eriti konkreetsete seisukohtade ja selguse osas. KOVid on viimastel aastatel oma töö kvaliteeti märgatavalt parandanud – aruanded on muutunud fookuseeritumaks ja süsteemsemaks, liigne taustamüra on eemaldatud ning kasutatakse STARi väljavõtteid.

Samas töid kohtunikud välja, et KOVi seisukohad jäävad mõnikord ebamääraseks, eriti suhtluskorra ja hooldusõiguse vaidlustes. Tihti piirduakse üldise soovitusena, et vanemad võiksid omavahel kokkuleppele jõuda, ilma et pakutaks välja konkreetne lahendus, mis vastaks lapse huvidele. Selline ebamäärasus muudab kohtu töö keerulisemaks, sest otsustamiseks vajatakse selgeid ja põhjendatud soovitusi.

Üldine hinnang on, et KOVide töö on enamikus kohtades professionaalne ja objektiivne, kuid väiksemates omavalitsustes võivad isiklikud suhted ja ressursside nappus mõjutada sõltumatust ja töö kvaliteeti. Koostöös lapse esindajatega nähakse potentsiaali senisest parema koordineerimise ja selgemate, lapse parimatest huvidest lähtuvate seisukohtade suunas.

Kuidas selgitatakse välja lapse huvid olukordades, kus on kahtlus väärkohtlemises?

Kohtunike hinnangul on lapse huvid väljaselgitamine väärkohtlemise kahtlusega juhtumites keeruline ja nõuab nii kogemust, tundlikkust kui ka mitme allika koostööd. Peamine vastutus lapse huvid tuvastamisel lasub KOVi lastekaitsetöötajal, kes peab hindama lapse heaolu erinevaid aspekte – turvalisust, suhteid, haridust, arengut ja sotsiaalset keskkonda. Hindamine on alati juhtumipõhine, sest lapse parim huvi ei ole universaalne: mõnele lapsele tähendab see stabiilsust ja rahu, teisele võimalust aktiivseks eneseteostuseks.

Kohtunikud rõhutasid, et oluline on oskus „näha fassaadi taha“ ja mõista, et lapse sõnad ei pruugi peegeldada tegelikke vajadusi. Lapse arvamus ja tema parim huvi ei pruugi kattuda – eriti olukordades, kus üks vanem on lapse mõtteviisi mõjutanud või kujundanud sõltuvussuhte. Sellistel juhtudel lähtutakse lapse objektiivsest heaolust, mitte tema väljendatud soovist.

Kui lapse esindaja ja lastekaitsetöötaja arvamused erinevad, kaalub kohus mõlemaid, lähtudes oma siseveendumusest ja tõenditest. Erinevused võivad tuleneda näiteks lastekaitse varasemast koostööst ühe vanemaga või erinevast professionaalsest vaatenurgast. Kohtunikud püüavad sellistes olukordades koguda lisainfot koolist, lasteaiast või teistelt lapsega kokkupuutuvatelt täiskasvanutelt, et saada sõltumatum ülevaade.

Lõpliku otsuse lapse parimate huvide üle teeb alati kohus. Lapse tahe on üks oluline, kuid mitte ainus kaalutlus. Kohtunikud rõhutasid, et eesmärk on lapse arenguks ja heaoluks parimate tingimuste tagamine ning et otsused võivad vajada hiljem muutmist, kui olukord areneb. Vanemate roll on siinjuures määrav – kohus saab parimal juhul vältida olukorra halvenemist, kuid lapse tegelik turvatunne ja tervenemine sõltuvad eelkõige vanematest endist.

Kuidas tagada, et menetlus oleks lapsele võimalikult ohutu ja sõbralik?

Intervjuudes nähakse lapsesõbraliku menetluse eesmärgina lapsele turvalise ja emotsionaalselt säästva menetluses osalemise tagamist. Praktikast sõltub selle saavutamine suuresti menetluse osapoolte teadlikkusest, suhtlemisostkustest ja koostööst. Samas tõdetakse, et tegelikult tehakse spetsialistide poolt lapsesõbralikkuse tagamisel kõik endast olenev ja tsiviilkohtumenetlused on üldjuhul nii lapsesõbralikud, kui võimalik arvestades olukorda. Lapse ärakuulamise läbiviimisel peetakse oluliseks, et korduvaid ärakuulamisi oleks võimalikult vähe, laps kuulataks ära mugavas ja privaatses keskkonnas, kus laps ei tunne end ülekuulatavana ega menetlusobjektina. Rõhutatatakse, et lapse arvamus tuleb koguda delikaatselt, vältides survet valida vanemate vahel või avaldada seisukohti, mida laps ei soovi jagada. Kuigi intervjuueeritavad näevad raskusena lapsesõbraliku menetluse tagamisel korduvaid ärakuulamisi, leitakse et ei ole õige võrrelda kriminaalmenetluse käigus lapse ärakuulamist ja tsiviilkohtumenetluse käigus lapse arvamus väljaselgitamise protsessi, kuna nende eesmärk ja läbiviimise põhimõtted on erinevad. Pigem nähakse, et lapsega kokkupuutuvatel ametnikel peaksid olema isiksuseomaduse ja oskused, mis võimaldavad ärakuulamist viia läbi last toetavalt.

Raskusena toovad intervjuueeritavad veel esile menetluste venimist ja teadmatust, mis menetlusega kaasneb ja mõjutab nii last, kui vanemaid negatiivselt. Samuti nähakse probleemi lastekaitse spetsialistide kaadrivoolavuses, eriti suuremates piirkondades, mis mõjutab menetluse järjepidevust ja kvaliteeti. Uusi töötajaid tuleb sageli juhendada ja koolitada, et nad mõistaksid menetluse ootusi ja lapsekeskseid põhimõtteid.

Lapse heaolu paremaks arvestamiseks tehakse ettepanekuid, sealhulgas perekonnaõiguse õpetuse lisamine kooliprogrammi, et kasvatada teadlikkust vanemaks olemise vastutusest ja menetluste mõjust lapsele. Samuti rõhutatatakse vajadust paremate ruumide järele lapse ärakuulamiseks ning vajadust selgitada lapsele menetluse tulemusi, kaasates teda sobival viisil.

Kokkuvõttes näevad intervjuueeritavad, et menetlused on muutunud lapsekessemaks ja sõbralikumaks, kuid arenguruumi on veel, eriti vanemate teadlikkuse tõstmise ja menetluse praktilise korralduse osas.

Mida saaks teha, et väärkoheldud lapsed oleksid kohtumenetluses paremini kaitstud?

Kohtumenetluses väärkoheldud laste paremaks kaitsmiseks nähakse vajadust nii süsteemsete muudatuste kui ka praktikate täiendamise järele. Intervjueeritud toovad esile, et kuigi olemasolevad võimalused lapse kaitseks on olemas, ei kasutata neid alati piisavalt teadlikult ega järjepidevalt. Üheks keskseks probleemiks peetakse kohtunike teadlikkuse puudujääke, eriti traumateadlikkuse ja psühholoogiliste mehhanismide osas, mis mõjutavad lapse ja vanema käitumist keerulistes olukordades.

Kohtumenetluses esile kerkivad juhtumid, kus vanemad ei teadvusta oma käitumise mõju lapsele, ning olukorrad, kus mõlemad vanemad väärkohtlevad last – kas otseselt või kaudselt. Sellistes olukordades on keeruline hinnata, kas lapse eraldamine perest on põhjendatud, eriti kui puuduvad selged tõendid või spetsialistide hinnangud. Samas rõhutatakse, et ilmselge väärkohtlemise korral tuleb laps viivitamatult turvalisse keskkonda paigutada.

Koostöö KOVi ja lapse esindajatega on oluline, kuid praktikas esineb lünki – näiteks ei pruugi KOVi olla piisavalt ressursse või teadmisi, et pakkuda vajalikku tuge. Samuti on piiratud võimalused kohtunikel arutada keerulisi juhtumeid lapsepsühholoogidega, mis takistab süvitsi minevat analüüsi ja lapse huvide täpsemat mõistmist. Kohtunikud tunnevad vajadust supervisiooni ja kolleegidega arutelu järele, et tulla toime emotsionaalse koormusega, mis perekonnaasjade menetlemisega kaasneb.

Süsteemsete muudatustena nähakse vajadust spetsialiseerumise järele perekonnaasjade menetlemisel, kohtunike ja lastekaitsetöötajate koolituste süvendamiseks ning interdistsiplinaarse koostöö arendamiseks. Samuti peetakse oluliseks, et haridussüsteemis käsitletaks perekonnaõpetust, et tõsta noorte teadlikkust peresuhetest ja vanemlikust vastutusest.

Esialgse õiguskaitse rakendamine perekonnaasjades

Kui menetluse käigus ilmneb vajadus rakendada esialgseid meetmeid lapse kaitseks, siis kohtul on selleks mitmeid võimalusi, mille rakendamine sõltub juhtumi iseloomust, tõendite olemasolust ja menetluse etapist. Esialgseid meetmeid saab rakendada nii menetlusosaliste taotluse alusel kui ka kohtu omal algatusel.

„Need esialgsed meetmed on menetluse ajaks ja nende eesmärk on tagada midagi, kas vanema ja lapse suhet või lapse heaolu.“ (kohtunik)

Praktikas sõltub esialgse õiguskaitse rakendamine sellest, kuidas ja millal väärkohtlemise kahtlus esile kerkib ning milline on menetluse tüüp. Intervjueeritud kohtunikud toovad välja, et esialgse õiguskaitse rakendamise aluseks võib olla väga erinev allikas, näiteks politsei väljakutsed, lastekaitse spetsialisti hinnangud, lapse käitumise muutused haridusasutustes, lapse ärakuulamine, vanemate ütlused. Sageli selgub väärkohtlemise kahtlus alles menetluse käigus, kui olukord eskaleerub ja osapoolte suhtlus toob esile seni varjatud probleemid. Sellisel juhul võib kohus menetluse kestel otsustada lapse eraldamise perest ja vanemaga kohtumiste piiramise.

Kohtunikud toovad välja, et menetluses tuleb sageli tegutseda piiratud info alusel ning otsused tehakse kogutud infokildude, kogemuse ja siseveendumuse põhjal. Kohtunikud töid välja, et kuigi kohtul ei ole psühholoogilist pädevust, on neil kohustus hinnata lapse heaolu ja vajadusel sekkuda. Samuti tuuakse esile, et menetluses tuleb eristada subjektiivseid hinnanguid objektiivsest teabest ning ära tunda olukordi, kus vanem esitab väärkohtlemise väiteid strateegilistel eesmärkidel.

Kõige sagedamini rakendatav esialgne meede on suhtlemiskeeld, mida kasutatakse juhul, kui on tuvastatud füüsiline vägivald vanema poolt. Sellisel juhul hinnatakse vanema vägivalda kaudse mõjuna lapsele. Kui mõlemad vanemad on vägivaldsed, võib kohus otsustada lapse eraldamise perest, kuid praktika näitab, et sellised lahendused on keerulised ja ringkonnakohtud ei pruugi psühholoogilise vägivalda alusel eraldamist toetada.

„Üks on suhtlemiskeeld. See on see, et juhul kui on väga kergelt meil endal võimalik tuvastada, et olnud vägivald lapse... või me hindame vägivalda vanema vastu tegelikult vägivallaks lapse vastu.“ (kohtunik)

Kohtul on võimalik teha ka ettekirjutusi, näiteks kohustada vanemat osalema nõustamises või pereteraapias. Kuigi need ei ole sundtäidetavad, annavad nad olulist teavet vanema koostöövalmiduse ja suhtumise kohta. Kui vanem keeldub osalemast, võib see olla signaal, et ta ei tegutse lapse huvides.

„Näiteks, me teeme ettekirjutuse, et vanem peab minema nõustamisse. Vanem lihtsalt keeldub nõustamisse minemast, öeldes, et tal ei ole mitte midagi viga.“ (kohtunik)

Samas tuleb arvestada vanema majanduslikku olukorda – kui nõustamine ei ole tasuta ja vanemal puuduvad vahendid, ei saa osalemisest keeldumist automaatselt negatiivselt tõlgendada.

Esialgseid meetmeid rakendatakse ajutiselt, enamasti kuni kuueks kuuks. Selle aja jooksul peaks menetlus jõudma lõpliku lahenduseni. Kui vanemad näitavad paranemismärke või vajavad täiendavat tuge, võib meedet pikendada. Olulise aspektina tuuakse välja, et esialgne õiguskaitse ei tohi kujuneda lõpliku lahendi sisuliseks asendajaks – kui taotlus ei ole piisavalt põhjendatud või ei ole ilmne, et meede on lapse huvides, siis kohus seda ei rakenda.

Kuidas kontrollib kohus, kas last on väärkoheldud?

Kohtumenetluses lapse väärkohtlemise kahtluse kontrollimine tugineb mitmete teadusallikatele ja professionaalsetele hinnangutele, mille eesmärk on anda kohtule võimalikult terviklik ülevaade lapse olukorrast. Intervjueeritud kohtunikud toovad välja, et kuigi menetlusraamistik võimaldab väärkohtlemise kontrollimist, sõltub selle rakendamine suuresti tõendite olemasolust, menetluse tüübist ja kohtuniku hinnangust.

Tõendite kogumisel kasutatakse politsei andmeid, lastekaitse STAR-süsteemi väljavõtteid, haridusasutuste tähelepanekuid ning vajadusel eksperthinnanguid. Ekspertiiside kaasamine on oluline, eriti lähisuhtevägivalda juhtumites, kus tehakse kompleksseid kohtupsühhiaatria ja -

psühholoogia ekspertiise. Kuigi eksperte on vähe ja nende töö on kulukas, peetakse neid asendamatuks, kuna nad suudavad anda sisulisi hinnanguid, mis aitavad menetluses selgust tuua.

Väärkohtlemise kahtlust ei kontrollita juhul, kui on olemas tugevad tõendid selle puudumise kohta. Samuti võib kontrollimine jääda ära, kui väite esitaja ei suuda oma väidet toetada ühegi tõendiga. Sellisel juhul küsitakse, kas on olemas tunnistajaid või muid allikaid, kuid kui neid ei ole, jääb menetlus faktilise aluse puudumise tõttu seisma.

Kohtunikud peavad hindama kogu infokomplekti, sealhulgas lapse käitumist ärakuulamisel, tema reaktsioone küsimustele ja suhtlemist vanemaga. Kui lapse jutt on kooskõlas lastekaitsetöötaja ja advokaadi hinnangutega, peetakse seda usaldusväärsemaks. Kui laps räägib erinevat juttu sõltuvalt sellest, kumb vanem teda kohtumisele toob, väheneb tema ütluste usaldusväärsus.

Samuti tõstatatakse probleem, kus väärkohtlemise väited ilmnevad alles menetluse käigus, sageli seoses hooldusõiguse või elatise vaidlustega. Sellistes olukordades võib korduvate menetluste algatamine ise kujutada endast vaimset vägivalda, eriti kui see kestab aastaid ja laps on pidevalt vaidlustesse kaasatud.

*„Kui on märgatavalt tõendeid ja kaasatud on politseid, kriminaalmenetlused algatatud sellega seonduvalt – hakkame neid killukesi kokku koondama.“
(kohtunik)*

Kuidas hindab kohus väärkohtlemise mõju lapsele?

Mõju hindamisel lähtutakse eelkõige sellest, kuidas väärkohtlemine mõjutab lapse edasist suhtlust vanemaga. Kui mõju on tõsine, võib kohus kaaluda suhtluse täielikku katkestamist või toetatud kohtumiste rakendamist. Selliste kohtumiste tagasiside ja ekspertiiside tulemused aitavad otsustada, kas vanem vajab täiendavat tuge, näiteks koolitusi või teraapiat, et väärkohtlemine ei korduks. Samas esineb juhtumeid, kus vanem ei teadvusta oma käitumise kahjulikkust, mistõttu on sekkumine piiratud.

„Me hindame, kuidas lapsel oleks edaspidi võimalik suhelda ka selle vanemaga, kes väärkohtleb – kas üldse suhtlus kaotada, sest see mõju on nii raske lapsele.“ (kohtunik)

Ekspertide kaasamine on teoreetiliselt võimalik, kuid praktikas piiratud – eksperte on vähe, nad on kulukad ja sageli puudub kohtul ligipääs sobivatele spetsialistidele. Lastekaitsetöötaja ja lapsele määratud advokaat on peamised allikad, kellelt kohtunik saab infot lapse seisundi kohta. Kui nende hinnangud kattuvad ja laps räägib erinevatele osapooltele sama lugu, peetakse seda usaldusväärseks. Kui laps räägib erinevat juttu sõltuvalt vanemast, kes teda kohtumisele toob, muutub hinnang keerulisemaks.

Intervjueeritud kohtunikud tunnistavad, et neil puudub erialane väljaõpe psühholoogiliste hinnangute andmiseks ning lühike vestlus lapsega ei pruugi anda piisavat infot. Seetõttu sõltub menetluse kvaliteet suuresti lastekaitse eeltööst ja advokaadi professionaalsusest. Samas esineb

juhtumeid, kus lastekaitse jätab hinnangu andmise kohtule, kuigi just nemad peaksid välja tooma vanemate käitumise mõju lapsele.

Lisaks toovad intervjuueeritud välja probleemi: mõnikord kasutatakse spetsialiste manipuleerimise eesmärgil. Vanemad veavad lapsi mööda spetsialiste, et koguda tõendeid teise vanema vastu. Sellist käitumist nähakse ebaeetilise ja potentsiaalselt last väärkohtlevana. Ühe ametialase keerukusena nähakse, et keerulistes juhtumites tunneb kohtunik, et temalt oodatakse hinnanguid, mis tegelikult ei kuulu tema pädevusse.

Peresise väärkohtlemise arvesse võtmine perekonnaõiguslikes menetlustes

Selgelt joonistub välja erinevus selles, mida intervjuueeritud, sh kohtunikud, käsitlesid lapse peresise väärkohtlemisena ja mida võetakse arvesse kohtulahendi tegemisel. Vägivalla tõendamise keerukust perekonnaõiguslikes vaidlustes tõdesid kõik intervjuueeritud spetsialistid. Üldjuhul ei teki lahendit tehes probleeme tõendatud füüsilise vägivalla arvestamisel. Nii vastasid spetsialistid küsimusele, kas kohus arvestab lahendit tehes lapse peresise väärkohtlemisega, enamasti jaatavalt. Hilisem täpsustus tõi siiski esile, et arvesse võetakse füüsilist väärkohtlemist, mis on tõendatud. Ka kohtunikega läbi viidud intervjuudest tuli välja, et tõendamine on võtmetähtsusega.

„Ja see on alati ju kellegi sõna. Kohtule on mõnes mõttes parem, kui sinna juurde on kas lastekaitsetöötaja või politsei või kõrvalise inimese info ka. Tavaliselt see allikas on üks vanem kohtu jaoks. Aga kui on midagi veel, mis seda toetab, siis see muudab seda tõsiseltvõetavamaks. Kuigi ma saan aru, et perevägivald on sellist tüüpi käitumine, mida tihtipeale väljast ei märka ja seda eraldi varjatakse. Juristi mõtlemine on see, et ma ei saa ühe inimese sõna alusel teist inimest süüdi mõista. Mis ei lähe perevägivalla loogikaga kokku ja siis on selline hästi ebamugav situatsioon.“ (kohtunik)

Intervjuudest kohtunikega joonistub välja lastkaitsespetsialisti võtmeroll lapse peresise väärkohtlemisega seotud pereasjades ja kohtu ootus põhjalike sisuliste seisukohtade järele, mis aitaksid kohtul paremini olukorda mõista ja teha kaalutletud otsus võttes arvesse kõiki asjaolusid. Lastekaitsespetsialisti seisukoht vaimse vägivalla esinemise osas võib olla oluline tõendus vägivalla esinemisest.

„Minu ootused mõlema puhul, nii advokaadi kui lastekaitse puhul, et nad teeksid selle perekonna elu võimalikult hästi selgeks. Eriti lastekaitse puhul.“ (kohtunik)

„Lastekaitselt on igasugune teave hea, kui üldse mitte midagi. Need kahe- või neljarealistes vastused lastekaitsetöötajatelt, need ei aita üldse edasi. Kui

mingi teave on sees, või kui perega on varem kokku puutunud, siis see aitab ühe sammu vähemalt edasi.“ (kohtunik)

Lastekaitespetsialistid oma rolli nii tugevana ei taju. Intervjuudest nähtus ebakindlust selles, milline on lastekaitsepetsialisti arvamuse kaal ja tajuti, et arvesse ei võte ka lastekaitsepetsialisti poolt kinnitatud vägivalda esinemist.

Korduva muustrina nähakse erinevust füüsilise ja vaimse väärkohtlemise arvesse võtmisel kohtu poolt. Füüsilise väärkohtlemise puhul piisab, et väärkohtlemise fakt on kohtu jaoks usutav ja siis seda võetakse lahendi tegemisel arvesse.

„Kui see on piisavalt usutav kohtu jaoks, siis loomulikult kõik füüsilise vägivalda juhtumid“ (lapse esindaja)

Seevastu vaimse väärkohtlemise osas eeldab kohus, et ilmnenu on väärkohtlemise kahjulik tagajärg, mis tuleb eraldi ära näidata. See kinnitab veelkord, et vaimse vägivalda tõendamise lävend on kõrge ja sarnaselt füüsilisele vägivaldale eeldatakse vägivalda tõendavate nähtavate sümptomite olemasolu.

„Vaimse vägivalda puhul need olukorrad, kus lapsele on tekkinud konkreetne kahjustav tagajärg, ehk tal on tekkinud mingid emotsionaalsed muutused, mida on võimalik seostada konkreetse vanema väärkohtleva käitumisega. Vaimse vägivalda puhul peab see kuidagi avalduma.“ (lapse esindaja)

„Lapse suhtes vaimne vägivald läheb arvesse parimal juhul siis, kui kahjulik tagajärg on ilmnenu.“ (lapse esindaja)

Intervjueeritud lastekaitsepetsialistide ja lapse esindajate hinnangul võib kohus sisulist lahendit tehes tõenäolisemalt arvestada lapse vaimse väärkohtlemisega, kui menetlusse on kaasatud ekspert või esitatud lapsega tegeleva psühholoogi või muu vaimse tervise spetsialisti arvamus, mis näitab ära vaimse väärkohtlemise negatiivse mõju lapsele. Samas nähakse probleeme ekspertiiside määramisel, mis omakorda vähendab võimalust, et lapse vaimset väärkohtlemist arvesse võetakse. Intervjueeritud töid välja, et ekspertiise määratakse pigem harva. Põhjusena nähakse ekspertiisi tegemise kõrgeid kulusid. See, kas ekspertiis määratakse, sõltub konkreetsest kohtunikust. Ka siin nägid nii lastekaitsepetsialistid, kui lapsele määratud esindajad võimalikku kohtunike põlvkondadevahelisi erinevusi. Kui ekspertiis määratakse, siis pigem vanemale kui lapsele. Intervjueeritute hinnangul võib põhjus olla selles, et ekspertiisi peetakse lapse suhtes liiga invasiivseks meetodiks.

Lastekaitsepetsialistide ja lapse esindajate hinnangul kohtud kaudse väärkohtlemisega lõpplahendi tegemisel ei arvesta. Uuringus osalejatel on kogemusi, kus lähisuhtevägivalda perekonnas kiputakse vaatama kui midagi, mis ei ole lapsega seotud või märgitakse, et tegemist on minevikus toimunud sündmusega ja peaks vaatama tulevikku.

„Meil on ju olemas ka veel see olukord, kus vägivald on lapse juuresolekul teise vanema suhtes. Seal reeglina vahet ei ole, kas see on vaimne või füüsiline. Minu kogemuse järgi sellega väga palju ei arvestata.“ (lapse esindaja)

Perevägivalda pealtnägemist kui vaimset vägivalda võidakse pigem võtta arvesse juhul, kui väärkohtlev vanem on sõltuvusprobleemidega. Mida edukam ja enesega toimetulevam on arvatav väärkohtleja, seda tõenäolisem on, et võimalik väärkohtlemine jäetakse kohtumenetluses tähelepanuta. Mõnikord kohus tõdeb, et perevägivalda pealtnägemine kahjustab last, kuid kaugeleulatuvaid tagajärgi näha ei osata ja lõpplahendit lähisuhtevägivalda fakt ei mõjuta. Märkimisväärne on, et nii intervjuueritid lastekaitsespetsialistid kui lapse esindajad toovad välja kohtunike põlvkondadevahelist erinevust. Nooremate kohtunike puhul nähakse suuremat võimalust, et perevägivalda pealtnägemist käsitletakse lapse vaimse väärkohtlemisena ja võetakse sisulise lahendi tegemisel arvesse. Nooremate kohtunike puhul nähakse ka suuremat tõenäosust, et vaimset vägivalda osatakse paremini ära tunda ja lahendi tegemisel arvestatakse lapse vaimse väärkohtlemisega.

Probleeme nähakse perevägivalda dünaamika ja tagajärgede mõistmisel, eraldi toodi välja perevägivalda jätkumine pärast kooselu lõppu. Mõnel juhul märgib kohus küll vägivalda esinemise ära, kuid sisulist lahendit vägivalda esinemine ei mõjuta.

„Kohtusüsteem ei taha näha või aktsepteerida, et kui mingi inimene on olnud perekeskonnas vaimselt vägivaldne väga pikka aega, siis see vaimne vägivald ei lõpe üleöö ära, sest vanemad enam ei ela ühel aadressil“ (lapse esindaja)

Samuti toodi välja, et lapse arvamus võib menetluses jääda tagaplaanile võrreldes vanema õigusega lapsega suhelda. Intervjuueritid tõid välja, et lapse soovi ei saa samastada tema parima huviga, kuna see võib olla mõjutatud väliste tegurite, sealhulgas ühe vanema manipuleeriva käitumise tõttu. Seetõttu on oluline hinnata, kas lapse seisukohad peegeldavad tema vaba tahet või on need kujundatud täiskasvanute surve, lojaalsuskonflikti või emotsionaalse koormuse kaudu. Lastekaitsespetsialistid ei näinud otseselt probleemi selles, kui lastekaitsespetsialisti nägemus lapse parimatest huvidest erineb lapse arvamusel oma huvide kohta. Samas nähakse selles osas puudujääke ja kohtute ebaühtlast praktikat. Intervjuudest kumas läbi, et põhimõtte, mille järgi on lapse huvides suhe mõlema vanemaga, võib varjutada lapse tegeliku arvumuse ja soovid ning parimad huvid.

„Mul on kaasus, kus isa ähvardas laste lemmiklooma ära tappa, sest lapsed ei olnud tema puuri koristanud. Need täitsa suured lapsed ütlevad, et ei taha isaga suhelda ja see on täiesti mõistetav, aga siis lähtutakse ikkagi sellest, et lapse huvides on suhe vanemaga säilitada“ (lapse esindaja)

Perelepitus lapse peresisese väärkohtlemisega soetud menetlustes

Kuigi uurimisülesande raames perelepituse teemat esitatud ei olnud, kerkis eelkõige kohtunike ja lapse esindajatega läbi viidud intervjuude käigus perelepituse teema teravalt esile. Perelepitus on kohustuslik vaheaste enne suhtlusasjas kohtusse pöördumist, teisalt sätestab tsiviilkohtumenetluse seadustik, et perelepitus ei ole kohustuslik lähisuhtevägivalla asjade puhul. Uuringus osalejate kogemusel suunatakse perelepitusse siiski enamik suhtlusasju, erandina ei suunata perelepitusse tõendatud perevägivalla juhtumid, kus on esinenud füüsilist vägivalda.

„Valdav enamus neid asju mis läbi kohtu perelepitusse lähevad – suhtluskorraasjad kõik ju sinna perelepitusse lähevad. Tänapäevane elu on see, et kui nad ei ole perelepituses käinud ja kui meil ei ole tõendit, et seal on see vägivald, siis nad ikkagi tihtipeale sinna suunatakse. Eeldus, et sinna ei minda on eelkõige siis, kui on tõendatud füüsiline vägivald.”(lapse esindaja)

Probleemina tuuakse välja ka madal edukate kokkulepetega lõppenud perelepituste arv. Sellele mõttele vastanduvad intervjuueeritud, kelle hinnangul on perelepitus oluline võimalus ka juhul, kui õnnestumiste arv on väike.

Tuuakse välja, et mitmed lähisuhtevägivalla juhtumid jõuavad perelepitusse, samas kui lepitajate teadlikkus lähisuhtevägivallast, vägivalla dünaamikast ja suhtlusest on madal.

„Ma ei leia, et miks ei võiks olla perelepitus juhul, kui perelepitaja poolt on tagatud tõepoolest see, et vanemad saavad tunda end võrdsetena.” (lapse esindaja)

Perelepitust nähakse sobivana ka lähisuhtevägivalla juhtumitele, kui lepitaja suudaks hoida pooled võrdsetel positsioonidel, kuid selles osas on uuringus osalejate hinnangul praeguses süsteemis olulised puudujäägid.

„Perelepitust ei tohiks toimuda sellisel juhul; minu hinnangul tänapäevane perelepituse süsteemi kõige nõrgem koht on see, et lepitaja on seal vaid üks suur kõrv, kes kuulab ja laseb vanematel omavahel seda dünaamikat toimida ja näha, kas nad jõuavad kuskile või mitte; olukorras, kus vägivald on mängus, on vanemate omavahelise suhtluse tasakaal niivõrd paigast ära, ning seal on kaks varianti: kas kokkulepet ei tule üldse või vägivaldne pool sõidab kõigist üle.” (lapse esindaja)

Intervjuueeritudel on kogemusi perelepituse kokkulepetega, mis on seadusega vastuolus. Näitena toodi juhtum, kus perelepituse tulemusel sõlmiti kokkulepe, et eraldielav vanem ei maksa lapsele elatist. Samas sätestab perekonnaseadus, et alaealisele lapsele elatise maksmist välistav kokkulepe on tühine. Probleemina nähakse perelepitajate passiivsust lepitusprotsessis, samas kui teatud olukordadesse tuleks sekkuda jõulisemalt, eriti kui tegemist on ebavõrdse suhtega, nagu seda on lähisuhtevägivalla juhtumid. Veel toodi välja perelepitajate kohatud familiaarsust, survearmist kokkuleppele, vanema tasalülitamist ja naeruvääristamist.

„Üks lapsevanem oli lepitusse 15 minutit hiljaks jäänud, mille peale siis lepitaja ütles, et ta ei soovi leppida, ja luges lepituse ebaõnnestunuks.” (lapse esindaja)

Intervjuude põhjal saab tuua välja, et perelepituse rolli süsteemis nähakse olulisena, kuid rakendamise kvaliteet ja perelepitajate professionaalsus on ebaühtlane. Märgitakse vajadust selgemate sisupõhiste ülevaadete järele ja vältida pelgalt formaalse edutuse tõendit, ja perelepituse sobimatus vägivalda kontekstis. Lepitajalt oodatakse psühholoogilist pädevust, aktiivset tasakaalustamist ning lapsest lähtuvat fookust.

„Esimene [tingimus] on see, et see lepitaja omab piisavalt oskusi ja teadmisi ... Teine tingimus – lepitaja võiks teatud hetkedel näppu ka viibutada või omada teatud rolli, et teatud kohustusi pooltele panna.” (lapse esindaja)

Kokkuvõte

Intervjuudest joonistub välja kolm läbivat järeldust. Esiteks, süsteem teab ja tunnistab väärkohtlemise eri vorme, kuid vaimse vägivalda tuvastamine ning sellega arvestamine ei ole tõendamisprobleemide ja ressursipiirangute tõttu järjekindel. Kuigi intervjuudest nähtub, et teadlikkus perevägivallast ja lapse peresisest väärkohtlemisest on justkui kõrge, ei jõua see alati praktikasse. Praktika vägivalda arvesse võtmisel ei ole järjekindel, tõendamislävend vaimse kahju puhul on kõrge, mitmed kahjustavad käitumised jäävad menetluslikult tähelepanuta. Peresisest vägivalda võidakse käsitleda minevikuasjana, mis tuleb minevikku jätta.

Teiseks, lapse arvamuse ja parima huvi piiritlemine on praktikas habras. Lapse väljendatud arvamus ja tema parimad huvid ei pruugi kattuda. Lapse arvamus võib olla oluliselt mõjutatud täiskasvanute survest, lojaalsuskonfliktis ja emotsionaalsest koormusest. Vajadus eristada lapse mõjutatud seisukohti ja tegelikku arvamust eeldab põhjalikku hindamist, mida alati ei rakendata. Vanema õigus lapsega suhelda võib menetluses varjutada lapse tegeliku arvamuse ja parimad huvid.

Kolmandaks, perelepituse roll on institutsionaalselt tugev, kuid selle tõhusus sõltub kriitiliselt lepitajate pädevusest, vägivallateadlikkusest ja fookuses, mis peaks olema lapsel. Ilma nende aspektideta võib lepitus taastoota ebavõrdseid suhteid ega pruugi kaitsta lapse huve.

LISA 3. MÄRKSÕNADE NIMEKIRI

KOHTUASJADE OTSINGUKS

Uurimisülesande lahendamisel analüüsitakse 2023. aastal ja 2024. aastal (01.01.2023-31.12.2024) maakohtutes tehtud alaealistega seotud hooldus- ja suhtlusõiguse kohtulahendeid ning kohtutoimikutes sisalduvaid seisukohti. Asjassepuutuva kohtuasjade valimi saamiseks teostatakse Justiits- ja Digiministeeriumi vahendusel kohtute infosüsteemis (KIS) infosüsteemi haldaja poolt märksõnaotsing kõigi eelviidatud kohtuasjade sisuliste lahendite seas. Märksõnaotsingu läbiviimiseks koostas uuringumeeskond õigusekspertide kogemuse põhjal otsingusõnade nimekirja.

Kombineerides normi ja märksõna:

PKS § 135 + karist*

PKS § 135 + vägival*

PKS § 134 + vägival*

PKS § 134+karist*

PKS § 143 lg 21+vägival*

PKS § 143 lg 21+ karist*

PKS § 143 lg 21+löö*

PKS § 143 lg 21+vägival*

PKS § 143 lg 21+manipuleeri*

PKS § 143 lg 21+ohusta*

PKS § 143 lg 21+võõranda*

PKS § 137+vägival*

PKS § 137+ karist*

PKS § 137+löö*

PKS § 137+manipuleeri*

PKS § 137+ohusta*

PKS § 137+võõranda*

Lisaks eraldiseisvalt otsuses viidatud üks või mitu allolevat normi:

PKS § 143 lg 3

PKS § 143 lg 3¹

PKS § 137

TsMS § 551 lg 3

Eraldi otsinguks sobivad märksõnad:

Vägival*

Väärkohtle*

Julm*

Ahista*

Lööma (lööb, löi, on löönud, lubas lüüa)

Manipuleeri*

Kiusa*

Karist*

Ära kasuta*

Hooletu*

Ohtlik

Ohusta*

Politsei

Väljakutse*

Võõranda*

Eralda*

Keela, keeld

Ohvriabi

Naiste tugikeskus

Varjupaik

Turva

Kartma, kardab, kartis, kartsi*

Jälita

Kontroll

LISA 4. KOODITABEL: PEREÕIGUSLIKE KOHTUASJADE ANALÜÜSI ÜHTLUSTATUD KOODISÜSTEEM

1. Üldine kodeerimine

Kodeeritud ja kirjeldatud:

1. Menetluse algus (kuupäev)
2. Lahendi kuupäev (kuupäev)
3. Menetluse kestvus I astmes (= lahendi kuupäev – menetluse algus)
4. Kohus
5. Vaidlustatud (kuhu)
6. Kohtu algatus (jah/ei)
7. Menetluse liik (hagi / avaldus)
8. Avalduse nõue (kirjeldus)
9. Hagi nõue (kirjeldus)
10. Menetlusega puudutatud laste vanused
11. Asjakohased lapse riskid (kirjeldus)
12. Kohtu meelest asjakohased vanemate riskid laste suhtes (kirjeldus)
13. KOV arvamus (kirjeldus, väljavõtte fookus vägivallal)
14. Lapse esindaja (Lastel ühine / igal lapsel eraldi / ei)
15. Lapse esindaja arvamus (kirjeldus, väljavõtte fookus vägivallal)
16. Vägivalla väide analüüsitud dokumentides (kirjeldus, näitlikud väljavõtted)
17. Vägivalla olemus või liik (kirjeldus, mis hiljem kodeeriti temaatiliselt)
18. Vägivalla analüüsi väljavõtte dokumendist
19. Kuidas kohus tegeleb vägivallaga (kirjeldus)
20. Vägivallada puudutav kriminaalmenetlus (jah/ei/ebaselge)
21. Kohtu keskne argument (nii lõpplahendus kui ka vägivalda puudutav argument)
22. Resolutsioon
23. Kas vägivald mõjutas otsust
24. Lapse parima huvi kirjeldus
25. Lapse kaasamise kirjeldus
26. Võõrandamise väite kirjeldus
27. Märkused ja tähelepanekud

2. Süsteemsed laiemad koodid

1. Menetluse algataja (ALG) / avaldaja

Kelle avalduse alusel kohtumenetlus algatati?

Kood	Kirjeldus
Ena	Menetluse algatas lapse ema.
Isa	Menetluse algatas lapse isa.
KOV	Menetluse algatas kohaliku omavalitsuse asutus.

Kood	Kirjeldus
Kohus	Menetluse algatas kohus omal algatusel.
Vanemate vastastikune	Menetluse algas vanema avalduse alusel, millele teine vanem esitas vastuavalduse.
Seaduslik esindaja	Menetluse algatas lapse õiguslik esindaja (nt advokaat, eestkostja).

2. Kelle vägivaldsust väidetakse (VVÄ)

Kes on isik, kelle vägivaldsust väidetakse? Võib valida mitu.

Kood	Kirjeldus
Isa	Väide isa vägivalla kohta.
Ema	Väide ema vägivalla kohta.
Laps	Väide lapse vägivalla kohta.
Muu pereliige	Nt vanavanem, kasuvanem.
Kolmas isik	Nt õpetaja, partner, naaber.
Ebaselge	Ei ole tuvastatav, kelle kohta väide esitati.

3. Vägivalla liik ja kirjeldus (VLI)

Kvalitatiivne vägivalla klassifikatsioon. Võib valida mitu.

Kood
Vaimne vägivald lapse suhtes
Füüsiline vägivald lapse suhtes
Ühe vanema vaimne vägivald teise vastu
Ühe vanema füüsiline vägivald teise vastu
Vanematevaheline vaimne vägivald
Vanematevaheline füüsiline vägivald
Seksuaalvägivald lapse suhtes
Võõrandamine
Laps on vägivalda pealt näinud
Vägivald kolmandate isikute suhtes
Üldsõnaline vägivalla väide
Hooletusse jätmine, lapse üldine ohtu seadmine
Vägivalda ei tuvastata
Ebaselge
Muu

4. Vägivalla kestus ja intensiivsus (V-KOOD)

Tugevuse ja kestuse liigitus (aluseks Løvlie ja Skivenes). Nõuab analüütilise hinnangu andmist. Valida üks.

Kood	Kirjeldus
V1	Ühekordne või episoodiline vägivald.

Kood	Kirjeldus
V2	Korduv või pikaajaline vägivald.
V3	Pidev ja tõsine (süsteemne) vägivald.
V4	Ebaselge või puudub info.
V5	Muu.
V6	Ei ole võimalik hinnata

5. Vägivalla ajalisus (T-KOOD)

Millal vägivalla episoodid aset leidsid? Analüütiline ja hinnanguline kood. Valida üks.

Kood	Kirjeldus
T1	Vägivald on ajalooline
T2	Jätkuv või aktiivne menetluse ajal.
T3	Pärast lahkuminekut algav või jätkuv vägivald.
T4	Vägivalda ei olnud või see on lakanud.
T5	Ei ole hinnatav / puudulik info

6. Vägivalla mõju otsusele (M-KOOD)

Kas ja kuidas vägivalla väide või fakt mõjutab kohtulahendit? Valida üks.

Kood	Kirjeldus
M1	Vägivalla väide ei mõjuta otsust.
M2	Vägivalla väide mõjutab otsust (kuigi pole tõendatud).
M3	Tõendatud vägivald, mis ei mõjuta otsust.
M4	Tõendatud vägivald, mis mõjutab otsust kaudselt
M5	Tõendatud vägivald, mis mõjutab otsust.
M6	Ei ole hinnatud või seos otsusega ebaselge.
M7	Võõrandamise väide, mis mõjutab otsust.
M8	Muu otsust mõjutanud tegur.
M9	Vanem ei ole enam vägivaldne.

7. Kohtu käsitus vägivallast (H-KOOD)

Kuidas kohus vägivalla teemat käsitleb? Valida üks.

Kood	Kirjeldus
H1	Kohus käsitleb vägivalla sisu ja mõju otsesõnu.
H2	Kohus käsitleb vägivalla teemat kaudselt.
H3	Kohus ei käsitle väidet, kuigi see on toimikus.
H4	Kohus lükkab väite tagasi.

8. Vanema reaktsioon ja vastutus (R-KOOD)

Kas vanem on midagi ette võtnud? Valida üks.

Kood	Kirjeldus
R1	Vanem on võtnud vastutuse ja astunud samme.
R2	Vanem on püüdnud astuda samme, kuid ebapiisavalt
R3	Vanem eitab vastutust, ei ole midagi ette võtnud.
R4	Ebaselge vastutuse võtmine
R5	Ei ole teada / info puudub.

9. Kontakt lapse ja vägivaldse vahel (C-KOOD)

Valida üks.

Kood	Kirjeldus
C1	Kontakt on kohtuotsusega täielikult keelatud või lõpetatud.
C2	Kontakt on piiratud või toimub järelevalve all (nt KOV või erieestkostja kontrolli all).
C3	Kontakt on piiramatult.
C4	Kontakt puudub lapse enda tahtel.
C5	Faktiline kontakt puudub (isegi kui lubatud).
C6	Teadmata või ebaselge

10. Võõrandamise väide ja tähendus (W-KOOD)

Valida üks.

Kood	Kirjeldus
W0	Võõrandamist ei mainita.
W1	Võõrandamise väide esineb vanema poolt.
W2	Võõrandamise väide KOV poolt
W3	Kohus käsitleb, aga ei pea seda oluliseks.
W4	Võõrandamine mõjutab lahendit.
W5	Kohus lükkab võõrandamise väite tagasi.

11. Kas LSV või PPA väide esineb (jah/ei)

LISA 5. KOODITABEL: STAR-ANALÜÜSI ÜHTLUSTATUD KOODISÜSTEEM

STAR sissekannete analüüs

Kas vägivalda väide esineb?: jah/ei

PPA teade: jah/ei; Kui jah, siis kas muudes menetlustes/toimingutes esineb: jah/ei

1. ■ Kelle vägivaldsust väidetakse (VVÄ)

Kes on isik, kelle suhtes esineb vägivalda väide.

Kood	Kirjeldus
Isa	Väide isa vägivalda kohta.
Ema	Väide ema vägivalda kohta.
Laps	Väide lapse vägivalda kohta.
Muu pereliige	Nt vanavanem, kasuvanem.
Kolmas isik	Nt õpetaja, partner, naaber.
Ebaseelge	Ei ole tuvastatav, kelle kohta väide esitati.

2. ■ Vägivalla liik ja kirjeldus (VLI)

Kvalitatiivne klassifikatsioon vägivallast sisuliselt.

Kood
Vaimne vägivald lapse suhtes
Füüsiline vägivald lapse suhtes
Ühe vanema vaimne vägivald teise vastu
Ühe vanema füüsiline vägivald teise vastu
Vanematevaheline vaimne vägivald
Vanematevaheline füüsiline vägivald
Seksuaalvägivald lapse suhtes
Võõrandamine
Laps on vägivalda pealt näinud
Vägivald kolmandate isikute suhtes
Üldsõnaline vägivalda väide
Hooletusse jätmine, lapse üldine ohtu seadmine
Vägivalda ei tuvastata
Ebaseelge
Muu

(Võib valida mitu.)

3. ■ Vägivalla kestus ja intensiivsus (V-KOOD)

Tugevuse ja kestvuse liigitus (nt Løvlie/Skivenes). Nõuab analüütilise hinnangu andmist.

Kood	Kirjeldus
V1	Ühekordne või episoodiline vägivald.
V2	Korduv või pikaajaline vägivald.
V3	Pidev ja tõsine (süsteemne) vägivald.
V4	Ebaselge või puudub info.
V5	Muu.
V6	Ei ole võimalik hinnata

4. ■ Vägivalla ajalisus (T-KOOD)

Millal vägivalla episoodid aset leidsid? See kood on analüütiline ja hinnanguline ning püüdleb objektiivsuse suunas.

Kood	Kirjeldus
T1	Vägivald on ajalooline
T2	Jätkuv või aktiivne menetluse ajal.
T3	Pärast lahkuminekut algav või jätkuv vägivald.
T4	Vägivalda ei olnud või see on lakanud.
T5	Ei ole hinnatav / puudulik info

5. ■ Tegevused seoses vägivalla väitega

Kood	Kirjeldus
ST1	Suunatud nõustamisteenusele, teenus toimib
ST2	Suunatud nõustamisteenusele, aga ei kasutatud
ST3	Suunamine perelepitusteenusele
ST4	Infopäringud koolile/lasteaiale
ST5	Infopäringud tervishoiuasutustele
ST6	Infopäringud PPAle
ST7	Infopäringud Lastemajale
ST8	Infopäringud muudele võrgustiku liikmetele
ST9	Ei ole hinnatav / puudulik info

6. ■ Võõrandamise väide ja tähendus (W-KOOD)

Kood	Kirjeldus
W0	Võõrandamist ei mainita.
W1	Võõrandamise väide esineb vanema poolt.

Kood Kirjeldus

W2 Võõrandamise väide KOV poolt

LISA 6. INTERVJUUDE KAVAD

Eelnevalt on intervjueeritavale suuliselt või kirjalikult lühidalt tutvustatud uuringut ja selle eesmäärke, mille alusel on saadud esialgne suuline või kirjalik nõusoleku vorm, mille intervjueritav on allkirjastanud. Sellegi poolest alustatakse intervjuud alati sissejuhatusena, mille jooksul antakse intervjueritavale info tema poolt antud intervjuu (andmete) kasutamise kohta ning küsitakse veel kord, kas intervjueritavale on kõik nõusolekulehel olevad tingimused selged. Lisaküsimuste puhul selgitatakse need enne intervjuud veelkord üle.

Sissejuhatav osa kõigile sihtgruppidele

Tere!

Aitäh, et leidsite aega selle vestluse jaoks.

Viime läbi Sotsiaalministeeriumi tellimisel uuringut: Lapse peresisese väärkohtlemise väljaselgitamine ja selle mõju hindamine lastekaitsetöös ja last puudutavas tsiviilkohtumenetluses. Selle käigus viime läbi ekspertintervjuusid kohtunike, advokaatide ja lastekaitsetöötajate seas, kellel on olnud kokkupuuteid laste hooldus- ja suhtlusõigustega seotud tsiviilkohtumenetlusega.

Enne intervjuuga alustamist räägin veel lühidalt sellest, kuidas intervjuu tulemusi kasutame.

Infot, mida Te meiega intervjuu käigus jagate, kasutame ainult uuringu läbi viimise eesmärgil ja ei seosta otseselt teie isikuga. Intervjuu seostatakse üldistatud tasandil vaid teie positsiooniga, kas siin kohtunik, advokaat või lastekaitse spetsialist. Teie isikut tuvastada võimaldavad andmed kustutatakse ja üheski dokumendis ei viidata teie osalemisele selles uuringus.

Kõik uuringu käigus kogutavad andmed on konfidentsiaalsed, neid ei jagata kolmandate isikutega ja intervjuu salvestus kustutatakse pärast uuringu läbiviimist (eelduslikult 2025. a detsembris). Materjale hoiame analüüsi läbi viimise ajal Tartu Ülikooli turvatud ja parooliga kaitstud serveris, millele on juurdepääs ainult uurimisrühma liikmetel. Analüüsi tulemusi avaldame ainult üldistatud kujul ja avalikustame aruandes nii, et Teid ega teisi uuringus osalejaid ei saa keegi ära tunda.

Intervjuu ei ole hinnanguline – meid huvitavad Teie kogemused, vaated ja tähelepanekud. Küsimused võivad kohati tunduda üldised, kuid julgustan Teid jagama näiteid ja juhtumipõhiseid kogemusi nii palju, kui tunnete, et saate. Kui on mõni küsimus, millele Te ei soovi vastata, siis on see täiesti arusaadav.

Kas Teil on enne alustamist küsimusi või midagi, mida soovite täpsustada?

Palun kinnitage salvestise jaoks üle, et Teile on selgitatud uuringu eesmärki ja saadud andmete kasutamisega seonduvat. Teile on saadetud tutvumiseks uuringus osaleja nõusoleku vorm ning olete nõus uuringus osalemisega ja selle intervjuu salvestamisega.

Täna Teid, lähme nüüd edasi intervjuu juurde.

I Kohtunikud

Palusime Teil osaleda intervjuus, kuna olete kohtunik, kel on kogemusi hooldus- ja suhtlusõiguse vaidluste lahendamisel. Kas sobib, kui edaspidi kasutame lihtsamat sõnastust ja kasutame kokkuvõtlikult terminit "perekonnaasjades"? [Vastavalt vastusele peaks siis kasutama sobivat sõnastust.](#)

Sissejuhatav küsimus:

Kui kaua Te täpsemalt perekonnaasjade menetlemisega tegelenud olete?

Sisuküsimused:

1. Mis teemad on kohtus perekonnaasjade puhul kõige tavalisemalt vaidluskohaks või murekohtadeks teie vaates sh kui peres on alaealised lapsed?
 - a. Mida käsitletakse lapse suhtes vanema õiguste määramist puudutavates perekonnaasjades [lapse peresisese väärkohtlemisena](#)?
 - b. Kas olete puutunud kokku ka nende perekonnaasjade lahendamisel lapse väärkohtlemise või selle kahtlusega?
2. Mis on Teie kogemuse põhjal lapse peresisene väärkohtlemine?
 - a. Mida Te isiklikult defineerite lapse väärkohtlemisena?
3. Kas lapse väärkohtlemiseks loetakse Teie kogemuse põhjal perekonnaasjades näiteks ka:
 - perevägivalda, mille otseseks adreksaadiks laps ei ole ehk perevägivald pealt nägemist või sellest teadlik olemist?
 - lapse vanemast võõrandamist?
 - lapse hooletusse jätmist?
4. Kas ja kui palju kasutavad kohtunikud Teie arvates vägivald tuvastamiseks ekspertiise ja asjatundja arvamust?
5. Kellelt saab perekonnaasja lahendav kohus esmase info lapse väärkohtlemise kohta? Kas vastava info esitab kohtule menetlusosaline (kes menetlusosalistest) või selgitab kohus selle välja omal algatusel (keda kaasates)?
6. Räägime nüüd perekonnaasjadest, kus menetluses esitatakse väide või kohus saab muul viisil info lapse väärkohtlemise või selle kahtluse kohta.
 - a. kas esialgset õiguskaitset kohaldades teeb kohus seda enamasti omal algatusel või menetlusosalise taotlusel?
 - b. millist infot lapse väärkohtlemise või selle kahtluse kohta kohus esialgse õiguskaitse rakendamiseks kasutab?
 - c. milliseid esialgse õiguskaitse meetmeid ja kui kauaks kohus lapse väidetava väärkohtlemise puhul rakendab?
 - d. millistel juhtudel ja milliste põhjendustega jätab kohus Teie kogemuse põhjal lapse väärkohtlemise kohta väite esitamisel esialgse õiguskaitse kohaldamata?
7. Kas ja kuidas perekonnaasja lahendav kohus kontrollib, kas lapse väärkohtlemine on aset leidnud?
 - a. milliseid tõendeid ja tõendusvahendeid kohus lapse väärkohtlemise tuvastamiseks kasutab?
 - b. kas on olukordi, kus kohus jätab lapse väärkohtlemisele viitava info kontrollimata? Kui jah, siis millised need olukorrad on?
8. Kas ja kuidas arvestab kohus lapse väärkohtlemisega sisulist lahendit tehes kuidas see mõjutab hooldusõigust ja suhtluskorda? Milline on Teie kogemus?
9. Kuivõrd ja mille põhjal hindab perekonnaasja lahendav kohus väärkohtlemise mõju lapsele?

- a. milliseid tõendeid ja tõendusvahendeid kohus kasutab, et väärkohtlemise mõju lapsele hinnata?
 - b. kas on olukordi, kus kohus jätab väärkohtlemise mõju lapsele hindamata, ning mis põhjustel ta seda teeb?
10. Millist lapse väärkohtlemisega seonduvat teavet ootab perekonnaasja lahendav kohus KOVilt ja lapse esindajalt?
 11. Kas ja mille poolest erinevad KOVi ja lapse esindaja rollid lapse väärkohtlemisega seotud perekonnaasjades Teie vaates? Kas teil on KOVile ja lapse esindajale erinevad ootused ja milles need erinevused seisnevad?
 12. Kas olete KOVide ja lapse esindajate poolt kohtule lapse väärkohtlemise kohta esitatava teabega rahul ning kas ja millises osas näete arenemisruumi?
 13. Kuidas ja milliste meetoditega ning milliste põhimõtete alusel selgitatakse lapse väärkohtlemise juhtumitega seotud perekonnaasjades välja lapse huvid? Millest lähtute olukordades, kus:
 - lapse huvid ja lapse arvamus ei ole omavahel kooskõlas? kas ja kuidas lapse huvide väljaselgitamisel arvestatakse vanemate seisukohtadega?
 - lastekaitsetöötja ja lapse esindaja seisukohad lapse huvide kohta ei ole omavahel kooskõlas?
 14. Kuidas Teie kogemuse põhjal tagatakse lapse väärkohtlemise juhtumitega seotud perekonnaasjades menetluse lapsesõbralikkus?
 - Millised on lapsesõbraliku menetluse tunnused?
 - Millised raskused lapsesõbralikkuse menetluse tagamisel esinevad?
 - Millised on osapoolte rollid ja ootused selles sh kuivõrd need erinevad?
 - Kas ja kuidas saaks perekonnaasjade menetlust (veel) lapsesõbralikumaks muuta?
 15. Mida saaks teha, et väärkoheldud või selle kahtlusega lapsed oleksid perekonnaasjades praegusest paremini kaitstud?
 - kas ja mida saaks praegusest paremini teha kohtud, lastekaitsetöötajad, lapse esindajad;
 - kas ja mida saaks üldiselt paremini teha.

II Lapse esindajad

Palusime Teil intervjuus osaleda, kuna olete advokaat, kellel on kogemusi laste esindamisel hooldus- ja suhtlusõiguse vaidlustes. Kas sobib, kui edaspidi kasutame lihtsamat sõnastust ja kasutame kokkuvõtlikult terminit "perekonnaasjades"? [Vastavalt vastusele peaks siis kasutama sobivat sõnastust.](#)

Kui kaua Te täpsemalt perekonnaasjades olete advokaadina / lapse esindajana tegelenud?

Sissejuhatav küsimus

Kas olete puutunud kokku ka nendes perekonnaasjades lapse väärkohtlemise või selle kahtlusega?
Kas ja kui sageli puutute oma töös kokku lapse väärkohtlemise või selle kahtlusega?

Sisuküsimused

- 1) Mida käsitletakse lapse suhtes vanema õiguste määramist puudutavates perekonnaasjades Teie kogemuse põhjal lapse peresisese väärkohtlemisena?
- 2) Mida Te isiklikult defineerite lapse väärkohtlemisena?
- 3) Kas lapse väärkohtlemiseks loetakse Teie kogemuse põhjal perekonnaasjades näiteks ka:

- perevägivalda, mille otseseks adressaadiks laps ei ole ehk näinud perevägivalda pealt või olnud sellest teadlik?
 - lapse vanemast võõrandamist?
 - lapse hooletusse jätmist?
- 4) Räägime nüüd perekonnaasjadest, kus menetluses esitatakse väide või kohus saab muul viisil info lapse väärkohtlemise või selle kahtluse kohta.
 - a) kas esialgset õiguskaitset kohaldades teeb kohus seda enamasti omal algatusel või menetlusosalise taotlusel?
 - b) millist infot lapse väärkohtlemise või selle kahtluse kohta kohus esialgse õiguskaitse rakendamiseks kasutab?
 - c) milliseid esialgse õiguskaitse meetmeid ja kui kauaks kohus lapse väidetava väärkohtlemise puhul rakendab?
 - d) millistel juhtudel ja milliste põhjendustega jätab kohus Teie kogemuse põhjal lapse väärkohtlemise kohta väite esitamisel esialgse õiguskaitse kohaldamata?
 - 5) Kas ja kuidas perekonnaasja lahendav kohus kontrollib, kas lapse väärkohtlemine on aset leidnud?
 - a) milliseid tõendeid ja tõendusvahendeid kohus lapse väärkohtlemise tuvastamiseks kasutab?
 - b) kas on olukordi, kus kohus jätab lapse väärkohtlemisele viitava info kontrollimata, ning millised need olukorrad on?
 - 6) Kas ja kuidas arvestab kohus lapse väärkohtlemisega sisulist lahendit tehes – kuidas see mõjutab hooldusõigust ja suhtluskorda? Milline on Teie kogemus?
 - 7) Kuivõrd ja mille põhjal hindab perekonnaasja lahendav kohus väärkohtlemise mõju lapsele?
 - a) milliseid tõendeid ja tõendusvahendeid kohus kasutab, et väärkohtlemise mõju lapsele hinnata?
 - b) kas on olukordi, kus kohus jätab väärkohtlemise mõju lapsele hindamata? Kui jah, siis mis põhjustel ta seda teeb?
 - 8) Kuivõrd ja mille põhjal hindab perekonnaasja lahendav kohus väärkohtlemise mõju lapsele?
 - 9) Millist lapse väärkohtlemisega seonduvat teavet esitate teie advokaadi / lapse esindajana perekonnaasjas kohtule? Kas see teave on juhtumipõhiselt väga erinev?
 - 10) Millist lapse väärkohtlemisega seonduvat teavet Te kogute ja kuidas seda teete (lapse kodu/vanema/muu koha külastus, vestlus lapsega/vanema(te)ga/veel kellegagi (kellega?), asjakohaste järelepärimiste esitamine (kellele?) jm).
 - 11) Kas ja kuidas sõltub Teie puhul lapse väärkohtlemise kohta teabe kogumine, s.o nii kogutava teabe sisu kui selle kogumise viis, lapse väärkohtlemise vormist, kestusest jt asjaoludest?
 - 12) Kas kohtu ootused lapse esindajale lapse väärkohtlemise kohta esitatava teabe osas on Teie jaoks selged või oleks vaja neid ootusi täpsustada?
 - 13) Kuidas, milliste meetoditega ja milliste põhimõtete alusel selgitatakse lapse väärkohtlemise juhtumitega seotud perekonnaasjades välja lapse huvid? Kas ja kuidas lapse huvide väljaselgitamisel arvestatakse vanemate seisukohtadega?
 - 14) Kuidas Teie kogemuse põhjal tagatakse lapse väärkohtlemise juhtumitega seotud perekonnaasjades menetluse lapsesõbralikkus?
 - Millised on lapsesõbraliku menetluse tunnused?
 - Millised raskused lapsesõbralikkuse menetluse tagamisel esinevad?
 - Millised on osapoolte rollid ja ootused selles sh kuivõrd need erinevad?
 - Kas ja kuidas saaks perekonnaasjade menetlust (veel) lapsesõbralikumaks muuta?

- 15) Mida saaks teha, et väärkoheldud või selle kahtlusega lapsed oleksid perekonnaasjades praegusest paremini kaitstud?
- Kas ja mida saaks praegusest paremini teha kohtud, lastekaitsetöötajad, lapse esindajad?
 - Kas ja mida saaks üldiselt paremini teha?

III Lastekaitespetsialistid

Palusime Teil osaleda intervjuus, sest olete lastekaitsepetsialist, kellel on töökogemus seoses suhtlus- ja hooldusõiguse kohtumenetlustega. Kas sobib, kui edaspidi kasutame lihtsamat sõnastust ja kasutame kokkuvõtlikult terminit "perekonnaasjades"? [Vastavalt vastusele peaks siis kasutama sobivat sõnastust.](#)

Kui küsimuse sõnastus jääb ebaselgeks, palun täpsustage või küsige üle. Teretulnud on igasugused mõtted ja kommentaarid, mis seostuvad kõnealuse teemaga ja mille peale meie äkki pole tulnud.

Sissejuhatavad küsimused

Kui kaua Te täpsemalt lastekaitse valdkonnas töötanud olete?

Kui sageli ja kuidas puutute oma töös kokku lapse väärkohtlemise või selle kahtlusega?

Sisuküsimused

- Mida Teie kogemuse põhjal käsitletakse perekonnaasjades lapse peresisese väärkohtlemisena?
- Mida Teie isiklikult käsitate lapse peresisese väärkohtlemisena?
- Kas lapse väärkohtlemiseks loetakse Teie kogemuse põhjal näiteks ka:
 - perevägivalla pealt nägemist või sellest teadlik olemist?
 - lapse vanemast võõrandamist?
 - lapse hooletusse jätmist?
- Kuidas on Teie kogemuse põhjal omavahel seotud lapse väärkohtlemise juhtumites perekonnaasjas läbiviidav kohtumenetlus ja KOVi lastekaitseline menetlus?
- Kellelt saate esmase info lapse peresisese väärkohtlemise kohta?
 - Kui palju on juhtumeid, millest esimest korda kuulete, siis kui kohtust tuleb selle kohta teave (nt suhtluskorra vaidlused)?
 - Kui palju on juhtumeid, kus KOV on avaldajaks (sh PKS § 134, lapse heaolu ohustamine).
- Millist lapse väärkohtlemisega seonduvat teavet ja kuidas KOV kogub? (lapse kodu/vanema/muu koha külastus, vestlus lapsega/vanema(te)ga/veel kellegagi (kellega?), asjakohaste järelepärimiste esitamine (kellele?), lapse abivajaduse hindamise läbiviimine jm);
- Millist lapse väärkohtlemisega seonduvat teavet esitab KOV kohtule? Kas esitatav teave erineb juhtumipõhiselt olulisel määral?
- Kas kohtu ootused KOV-ile selles osas, millist teavet lapse väärkohtlemise osas tuleks kohtule esitada, on selged? Kas ja kuidas tuleks ootusi täpsustada?

- 9) Kuidas, milliste meetoditega ja milliste põhimõtete alusel selgitatakse lapse väärkohtlemise juhtumitega seotud perekonnaasjades välja lapse huvid? Mil määral kasutatakse/olete ise kohtule esitanud taotluse kohtupsühhiaatria-kohtupsühholoogia komplekseksperitiisiks?
- 10) Kas kohtu ootused KOV-ile selles osas, millist teavet lapse väärkohtlemise osas tuleks kohtule esitada, on selged? Kas ja kuidas tuleks ootusi täpsustada?
- 11) Millest lähtute olukordades, kus lapse huvid ja lapse arvamus ei ole omavahel kooskõlas? Või kui lastekaitsespetsialisti ja lapse esindaja seisukohad lapse huvide kohta ei ole omavahel kooskõlas?
- 12) Millist kaalu omab vanemate arvamus lapse parimate huvide väljaselgitamisel?
- 13) Kuidas tagatakse perekonnaasjades menetluse lapsedõbralikkus?
 - a) Millised on lapsedõbraliku menetluse tunnused?
 - b) Millised on raskused lapsedõbraliku menetluse tagamisel? Millised reeglid toetavad, millised takistavad?
 - c) Millised on osapoolte rollid lapsedõbraliku menetluse tagamisel? Kas rollid erinevad olulisel määral?
 - d) Kas ja mida saab teha, et lapse heaolu menetluse käigus paremini tagada?
- 14) Mida saab teha, et väärkohtlemise kogemusega lapsed oleksid kohtumenetluses paremini kaitstud?
 - a) Kas kohtud, KOV või lapse esindajad saaksid midagi teha teisiti või paremini?
 - b) Kas on süsteemseid muudatusi, mida võiks kaaluda?

IV Valdkonnaülene kohtumine

Kogu uuringu eesmärk on muuta süsteem lapsi toetavamaks ja selle oluline eeldus on terved, teadlikud spetsialistid.

- Millised on teie ettepanekud selles osas kas ja kuidas rakendada perelepitust lapse peresisese väärkohtlemise juhtumite puhul.
- Üks ettepanekutest oli perekonna kohtute süsteemi rakendamine analoogselt Saksamaaga. Mida teie sellest ettepanekust arvate ja milline võiks eesti tingimustes olla spetsialiseerumine perekonnaasjadele? Millised on spetsialiseerumise plussid ja miinused?
- Tõstatati küsimus ka advokaatide spetsialiseerumise osas lapsega seotud perekonnaasjades lapse esindamisele. Kas praegune süsteem on piisav? Millised võiksid olla eeldused? Milliseid koolitused võiksid olla kohustuslikud? Atesteerimine, kutsesüsteem?
- Tugisüsteem lahutavatele vanematele: millised teenused, millised sekkumised võiksid olla selles süsteemis?
- Läbipõlemisega seotud teemasid käsitleti mitmetes erinevate spetsialistide intervjuudes. Kuna tegemist on emotsionaalselt raskete juhtumitega, käivad juhtumid käsikäes läbipõlemisohuga. Kuidas vältida süsteemis läbipõlemist?
- Täitemenetlus perekonnaasjades. Milline võiks olla lapsedõbralik täitemenetlus?
- Mis isiklikus koostöös hetkel toimib hästi, aga tundub, et teistes võrgustikes ei rakendata?

V Väliseksperdid

Please provide answers based on your research and insights.

1. Identification and Assessment of Intra-Familial Child Abuse

- How are concerns about domestic abuse (both direct and indirect) typically detected and assessed in child custody, visitation, and child protection cases?
- What professionals or authorities are usually involved in these assessments, and how is the child's psychological wellbeing evaluated?
- How does the court obtain and verify information about suspected intra-familial abuse, and how is the child's best interest determined in such cases?
- Are any protective measures (e.g. restraining orders) applied during or before court proceedings, and under what conditions?
- How does the court take evidence or allegations of abuse into account when making decisions on custody and contact?
- How is the child's voice and interests represented in custody cases (especially when abuse is suspected)?
- Is there a list of *guardian ad litem* (Verfahrensbeistand) appointed for children in court proceedings, and on what basis are these specialists included in the list? What field of specialists are they?
- (*Saksamaa*) Judges in family courts are subject to specific requirements regarding professional training. They are expected to have in-depth knowledge of family law, basic understanding of psychology, including child developmental psychology, and skills in interviewing children. Is specialization possible already during legal studies (law degree), or is the training completed through continuing education?

2. Parental Alienation

- Is the concept of 'parental alienation' legally recognized?
- Is the concept recognized by practitioners?
- What methods or professionals are involved in evaluating suspected 'parental alienation' and its impact on the child?

3. Family Mediation and Child-Friendliness

- What is the role of family mediation in custody disputes? Are cases involving domestic violence treated differently?
- How is child-friendliness ensured in court or administrative proceedings?

4. Reflections on the System

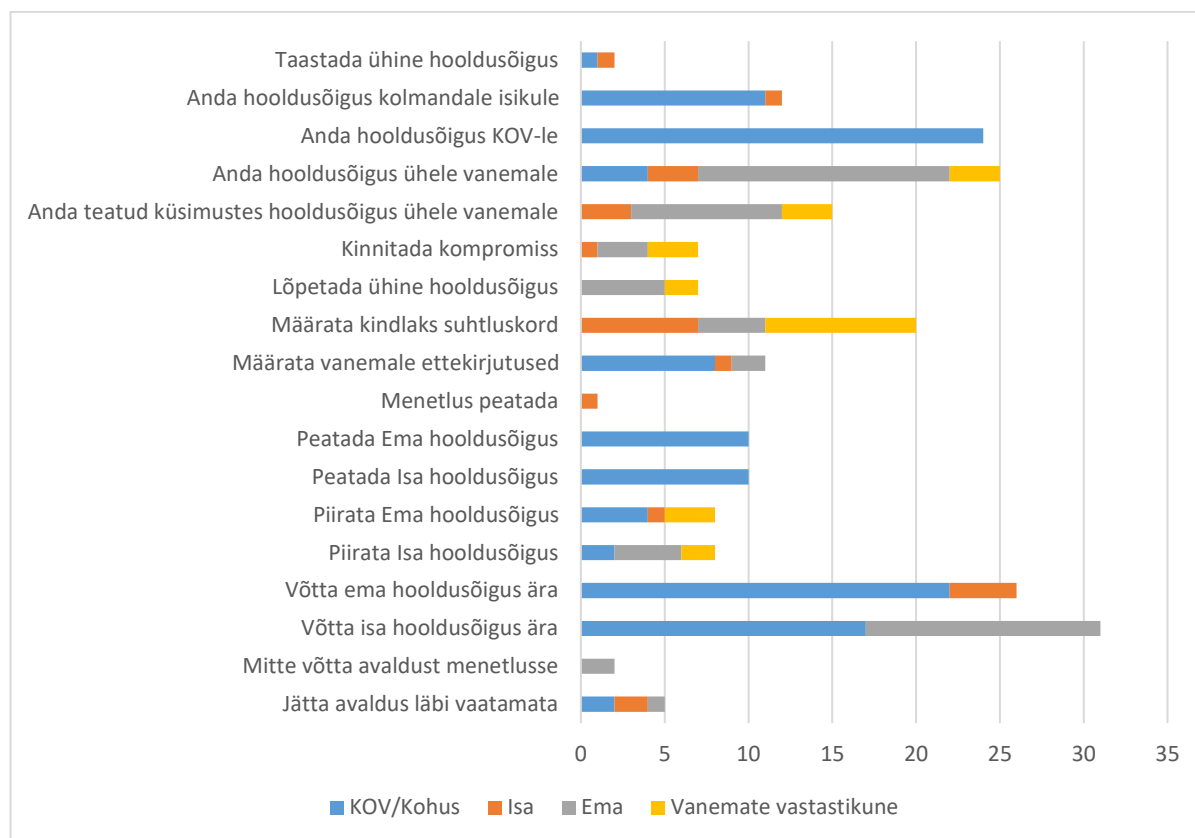
- What are the main strengths and weaknesses of the /country/ system in responding to intra-familial abuse and 'parental alienation' in civil proceedings?
- Are there any ongoing reforms or discussions on improving these practices?

LISA 7. KOHTULAHENDITE JA STAR ANDMEBAASI TAUSTAANDMED

Kohtulahendites ja STAR andmebaasist kodeeriti andmeid, mis ei olnud kõik lõppraporti jaoks olulised, kuid mis avavad kohtuasjade ja STAR menetluste konteksti.

Kohtumenetluse algataja ja menetluse lõpptulemus

Tsiviilkohtumenetluse seadustiku § 476 lg 1 kohaselt algatab kohus hagita menetluse omal algatusel või huvitatud isiku või asutuse avalduse alusel. TsMS § 550 lg 1 p 2 järgi on hagita perekonnaasjad hooldus- ja suhtlusõiguse asjad, muu hulgas otsustusõiguse üleandmine, hooldusõiguse muutused, hooldusõiguse piiramine või täielik äravõtmine ning lapsega suhtlemise korra kindlaksmääramine.

Joonis 1. Menetluse algataja ja lõpptulemus

Kohtu resolutsioon sõltub ennekõike avaldusest, mistõttu tegeleb kohus vaid vanema avalduse alusel suhtluskorra määramisega, kompromissi kinnitamisega, lõpetab ühise hooldusõiguse või annab teatud küsimustes ühele vanemale hooldus- või otsustusõigusega. KOV avalduse alusel annab kohus hooldusõiguse üle KOV-le või kolmandale isikule, peatatakse vanema hooldusõigus või võetakse vanema hooldusõigus ära.

STARis registreeritud pöördumised

Uuritud perekonnaasjade puhul on STAR andmebaasis kokku registreeritud 299 pöördumist, sõltumata sellest, kas need tehti enne või pärast kohtumenetluse alustamist (Tabel 1).

Tabel 1. STAR andmebaasis registreeritud pöördumiste teemad

Teema	Pöördumiste arv
Abivajav laps	129
Eestkoste seadmine ja pikendamine	1
Hädaohus olev laps	3
Hooldus- ja ülalpidamisküsimused (v.a puudega inimesele hooldaja määramine)	12
Hooldusõiguse küsimus	15
Käitumisprobleemid	4
Lastemajateenus/ lastemajateenust vajav laps	16
Muu probleem	21
Muusikateraapia	1
Õigusrikkumisega seotud probleem	1
Pöördumine lasteabitelefoni	78
SKA menetlus	13
Sotsiaalnõustamine	4
Väärkohtlemine - peresisene väärkohtlemine, vägivald	1
Kokku	299

Teemadest on kõige sagedamini märgitud „Abivajav laps“ (129 pöördumist) ja pöördumised lasteabi telefonile (78). Lisaks on üsna sageli registreeritud lastemajateenust vajavate laste juhtumid (16), hooldus- ja ülalpidamisküsimused (12), hooldusõiguse küsimused (15), samuti „Muu probleem“ (21). Käitumisprobleemidele (4), sotsiaalnõustamisele (4), SKA menetlusele (13) ja üksikutele õigusrikkumisega seotud probleemidele (1) viitavad pöördumised esinevad harvem. Otseselt väärkohtlemise või perisesese vägivaldaga seotud pöördumisi on tabelis eraldi märgitud üks „Muu pöördumise“ juhtum.

Pöördumiste sisulise kirjelduse põhjal on võimalik eristada, mis ajendil liht- või juhtumimenetlust alustati. Uuritud perekonnaasjade puhul on STAR-is lapse kohta kõige sagedamini registreeritud teated Lasteabi kaudu – kokku 147 teadet, mis on üle poole kõigist tuvastatud teadetest (269). Olulise osa moodustavad veel Häirekeskusest (21 teadet), KOVi enda seest (21 teadet), politseist (PPA, 14 teadet), kohtust (13 teadet) ning Lastemaja teenust vajava lapse juhtudest (13 teadet). Vanemate pöördumisi on registreeritud 19 korral, koole esineb teate allikana neljas pöördumises ning üksikud teated on tulnud muudelt asutustelt või spetsialistidelt (6 teadet) ja SAK-ist (1 teade). Kui vaadata lasteabisse pöördumiste sisu, siis selgub, et 147-st teadest on 50 tehtud häirekeskuse poolt ning 10 on tehtud politsei poolt.

Tabel 2. STAR kande aluseks olev teade

Teate sisu	Kokku
EÕK/kohus	13
Häirekeskus	21
Kool	4
KOV	21
Lasteabi	147
Lastemaja teenust vajav laps	13
Muu asutus või spetsialist	6
PPA	14
SAK	1
Vanema pöördumine	19
Ebaselge	9
Muu	1
Kokku	269

Kohtuasjade valimisse kuuluvate lahenditega seotud laste kohta STARis olevate teadete ja toimingute kirjeldustest vaadeldi, milliseid vägivalaliike on mainitud, arvestades, et ühe kohtulahendi puhul võis esineda mitu vägivalaliiki paralleelselt. Tabelis toodud arvud ei näita seega mitte „juhtumite arvu“, vaid seda, kui sageli erinevad vägivallakategooriad uuritud kohtuasjadega seoses esinevad.

Tabel 3. STARis kirjeldatud vägivalaliik (ühe lapse puhul võib olla mainitud mitu liiki)

Vägivala liik	Arv	Osakaal
Vaimne vägivald lapse suhtes	21	19%
Füüsiline vägivald lapse suhtes	22	20%
Ühe vanema vaimne vägivald teise vastu	29	27%
Ühe vanema füüsiline vägivald teise vastu	22	20%
Vanematevaheline vaimne vägivald	10	9%
Vanematevaheline füüsiline vägivald	5	5%
Seksuaalvägivald lapse suhtes	6	6%
Võõrandamine	0	0%
Laps on vägivalda pealt näinud	41	38%
Vägivald kolmandate isikute suhtes	3	3%
Üldsõnaline vägivala väide	10	9%
Hooletusse jätmine, lapse üldine ohtu seadmine	29	27%
Vägivalda ei tuvastata	9	8%
Ebaselge	20	18%
Kokku	109	

Kirjelduste põhjal on kõige sagedamini markeeritud olukorrad, kus laps on vägivalda pealt näinud (41 lahendit, 38%). Samas on märkimisväärne ka lapse enda vastu suunatud vaimse (21; 19%) ja

füüsilise vägivald (22; 20%) osakaal ning üksikjuhtudel ka seksuaalvägivald (6; 6%), mis peegeldab otsest ja rasket ohustatust.

Ühest vanemast lähtuv vägivald või vanematevahelised konfliktid moodustavad samuti suure osa vägivallakirjeldustest: ühe vanema vaimne vägivald teise vastu (29; 27%) ja füüsiline vägivald teise vastu (22; 20%), samuti vanematevaheline vaimne (10; 9%) ja füüsiline vägivald (5; 5%). Koos hooletusse jätmise ja lapse üldise ohtu seadmisega (29; 27%) joonistub välja pilt, kus pereprobleemid ei piirdu üksikute intsidentidega, vaid hõlmavad sageli nii konfliktset paarisuhet, lapse kasvatamise raskusi kui ka lapse turvalisuse ja heaolu laiemat ohustatust. Üheksal lahendil (8%) vägivald ei tuvastata, samas kui 20 puhul (18%) on vägivalla olemasolu või puudumine kirjelduste põhjal ebaselge. Lisaks esineb 10 juhul „üldsõnaline vägivalla väide“, mis ei võimalda vägivalla liiki täpsemalt eristada.

Lastekaitse toimingud

Uuritud kohtumenetlustega seotud STAR toimikutes oli kokku registreeritud 5618 lastekaitse toimingut, mis tähendab keskmiselt üle viiekümne kirje ühe kohtuasja kohta. Suur osa tegevusi on suunatud info kogumisele ja täpsustamisele: kõige sagedasemad toimingud on infovahetus (1175 toimingut, 21%) ja telefonivestlused (955 toimingut, 17%), mille kaudu luuakse ja hoitakse kontakti erinevate osapooltega: pere, teiste asutuste ja koostööpartneritega. Samasse rühma kuuluvad ka päringute tegemine (455 toimingut, 8%), vestlused kliendi, seadusliku esindaja või seotud isikutega (329, 6%) ning kodukülastused või visiidid (283, 5%), mis kõik viitavad sellele, et enne sisulisemate otsuste tegemist panustatakse märkimisväärselt pereolukorra ja vägivallaväite tausta väljaselgitamisse.

Uuritud kohtumenetlustega seotud STARi toimikutes jõuavad lastekaitseni pöördumised mitme erineva kanali kaudu. Seda peegeldavad avalduste ja teadete registreerimisega seotud toimingud (avalduse/teate registreerimine 245 juhul ja pöördumise registreerimine 44 juhul) ning PPA teatise registreerimised (225 toimingut, 4%).

STAR-is on eraldi dokumenteeritud lapse kui keskse osapoollega suhtlemine: lapse arvamuse välja selgitamine (89 toimingut) ja lapsega kohtumise läbiviimine (27 toimingut).

Oluline osa tegevustest on seotud olukorra hindamise ja edasiste sammude planeerimisega. Seda peegeldavad abivajaduse hinnangu trükiste loomine (137 toimingut), eelnevalt läbiviidud hindamiste koondamine (129) ning tegevuskava trükiste koostamine (137). Lisaks on eraldi kirjas hindamine ja eelhindamine, samuti arvamuste ja kokkuvõtete koostamine (89 toimingut) ning muud hinnanguid ja seisukohti sisaldavad kirjed.

STAR annab märku ka laiemast koostööst õigussüsteemi ja teiste partneritega. Kohtumääruste fikseerimine (149 toimingut), istungitel osalemine (53) ning arvamuste esitamine hooldusõiguse piiramise, peatamise või äravõtmise (50 toimingut) ja suhtlemiskorra kohta (43) osutavad, et lastekaitse on aktiivselt kaasatud kohtumenetluse ning lapse õiguste ja turvalisuse kaitsmisega. Võrgustikutöö ja koosolekud (129 toimingut) osutavad sellele, et lisaks kahe-suunalistele kontaktidele kasutatakse ka mitmepoolseid aruteluvorme, kus arutatakse pere olukorda koos kooli, politsei, tervishoiu ja teiste partneritega.

Lõpuks on küll arvuliselt väiksemas mahus, kuid sisuliselt väga olulised need toimingud, mis on otseselt seotud lapse kaitsemeetmete rakendamisega. Näiteks eraldatud lapse paigutamine

teenusele (30 toimingut), lapse perest eraldamise otsused, ajutised paigutused turvalise isiku juurde, asendushooldusteenusele suunamine, rehabilitatsiooniteenustele ja lastemaja teenusele suunamine ning avaldused esialgsete õiguskaitsemeetmete kohaldamiseks.

Tabel 4. Lastekaitse toimingud tüübi järgi

Toimingu tüüp	Toimingute arv	Osakaal (N=5618)
Infovahetus	1175	21%
Telefonivestlus	955	17%
Päringute tegemine	455	8%
Vestlus kliendiga, seadusliku esindajaga, seotud isikuga	329	6%
Kodukülastus/visiit	283	5%
Avalduse/teate registreerimine	245	4%
PPA teatise registreerimine	225	4%
Kohtumääruse fikseerimine	149	3%
Kliendiandmete trükise loomine	142	3%
Tegevuskava trükise loomine	137	2%
Abivajaduse hinnangu trükise loomine	137	2%
Eelnevalt läbiviidud hindamiste trükise loomine	129	2%
Võrgustikutöö/koosolekud	129	2%
Muu toiming	123	2%
Abinõu rakendamine	91	2%
Arvamuste, kokkuvõtete koostamine	89	2%
Lapse arvamuse välja selgitamine	89	2%
Muu toiming	736	13%
Kokku	5618	100%

Tegevused STARi juhtumites

Liigikaudu kolmandiku, ehk 38 juhtumi puhul 109-st (34,9%) on tegevuste reale kantud, et vägivaldaga seoses tehtud tegevusi ei olnud võimalik hinnata puuduliku info tõttu.

Tabel 5. Lastekaitse vägivalda puudutavad tegevused

Tegevus	Arv	Osakaal (N=109)
Ei ole hinnatav / puudulik info	38	35%
Infopäringud koolile/lasteaiale	36	33%
Infopäringud muudele võrgustiku liikmetele	27	25%
Muu tegevus	23	21%
Suunatud nõustamisteenusele, aga ei kasutatud	21	19%
Infopäringud tervishoiuasutustele	21	19%
Suunamine perelepitusteenusele	17	16%

Suunatud nõustamisteenusele, teenus toimib	16	15%
Infopäringud PPAle	13	12%
Infopäringud Lastemajale	12	11%

Juhtumiga seoses tehakse infopäringud koolile või lasteaiale (33%), teistele võrgustiku liikmetele (25%), tervishoiuasutustele (19%), politseile (12%) ja lastemajale (11%). Ligikaudu igas kolmandas STARi juhtumis on vägivalda kontekstis toimunud vähemalt üks kooli või lasteaia poole pöördumine, ning veerandis juhtumitest on ühendust võetud ka muude võrgustiku liikmetega. Lisaks küsitakse sageli infot tervishoiusüsteemist ning väiksemas osas ka politseilt ja Lastemajalt.

Teine oluline tegevuste plokk puudutab **nõustamisteenuseid ja perelepitust**. Umbes kolmandikus STARi juhtumitest on vägivaldaga seoses vähemalt mainitud nõustamisteenusele või perelepitusele suunamist. Samas on kõnekas, et nõustamisele suunamise puhul on sagedasem muster „suunatud, aga ei kasutatud“ kui „teenus toimib“. Ligikaudu viiendikus juhtumitest märgitakse, et pere või lapse suunamine küll toimus, kuid teenust realselt ei kasutatud, ning pisut väiksemas osas juhtumitest on kirjas, et teenus on käivitunud ja toimib. Perelepitusteenust kasutatakse ligikaudu igas kuuendas juhtumis.

Korduva või pikaajalise (sh süsteemse) vägivaldaga juhtumitest (n=46) dokumenteeritakse:

- infopäringuid koolile/lasteaiale 52% juhtudest,
- infopäringuid muudele võrgustiku liikmetele 41% juhtudest,
- „muud tegevused“ 41% juhtudest,
- infopäringuid tervishoiuasutustele 26% juhtudest.

Nõustamisteenustele suunamise puhul on nendes korduvat või pikaajalist vägivalda sisaldavates juhtumites:

- „Suunatud nõustamisteenusele, aga ei kasutatud“ 33% juhtumitest,
- „Suunatud nõustamisteenusele, teenus toimib“ 22% juhtumitest,
- „Suunamine perelepitusteenusele“ 17% juhtumitest.

Sarnane pilt avaneb ka jätkuva või aktiivse vägivalda korral (n = 44): umbes poole juhtumi puhul on tehtud infopäring koolile, ligi pooltel on kirjeldatud mõnda „muud tegevust“, üle kolmandiku juhtumitest on suunatud nõustamisteenusele, mida siiski ei ole kasutatud, ning ligikaudu viiendikus juhtumest on kasutatud perelepitusteenust. Nõustamise „toimimist“ (teenus realselt käigus) kirjeldatakse seevastu vaid umbes igas seitsmendas jätkuva vägivaldaga juhtumis.